

В. А. ФЕОКТИСТОВ,
І. Л. ШЕРМАН, д-р іст. наук

ПРОБЛЕМИ КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В СУЧАСНІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Дослідження проблем комуністичного будівництва — головне завдання суспільних наук нашої країни. На це вказувалось у постанові ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. про розвиток суспільних наук, а також в історичних документах XXV з'їзду КПРС. Л. І. Брежнєв підкреслив, що на сучасному етапі «істотно важливим є поглиблене дослідження питань, які стосуються тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил» [4].

Сучасний етап розвитку суспільних наук відзначається зростаючим інтересом до вивчення теорії, практики та історії комуністичного будівництва в період розвинутого соціалізму. Створена численна філософська, економічна, соціологічна, історична література, в якій досліджуються найскладніші проблеми комуністичного будівництва. Останнім часом з'явилися і роботи, що показують стан вивчення деяких питань будівництва комуністичного суспільства [7; 14; 16; 25; 29; 31; 39; 45; 47; 50].

Увага суспільствознавців зосереджена на розв'язанні таких головних проблем комуністичного будівництва, як керівництво КПРС радянським суспільством, створення матеріально-технічної бази комунізму, зміни в соціальній структурі сучасного радянського суспільства, Ради в період комуністичного будівництва, формування і розвиток радянського народу як нової історичної спільності людей, культурне будівництво на сучасному етапі та ін. В наш час відбувається все тісніше кооперування спільних наук, що забезпечує комплексне та найбільш плідне вивчення проблем комуністичного будівництва. Звичайно, історична наука, досліджуючи суспільні явища, прагне відтворити форми і динаміку конкретно-історичного процесу комуністичного будівництва. В рамках нашої статті буде розглянуто тільки деякі питання вказаної проблеми: зростання керівної ролі КПРС в період розвинутого соціалізму.

лізму, створення матеріально-технічної бази комунізму, зміни в соціальній структурі сучасного радянського суспільства.

* * *

Здійснення величезних завдань комуністичного будівництва вимагає підвищення рівня політичної і організаторської діяльності партії, удосконалення форм і методів керівництва усіма сторонами життя радянського суспільства. Досвід партії по керівництву комуністичним будівництвом вимагає уважного дослідження та осмислення. Це необхідно для дальшого удосконалення усієї діяльності партії, а також для успішної боротьби з міжнародним ревізіонізмом.

Питання про роль Комуністичної партії в житті соціалістичного суспільства, як підкреслювалось у матеріалах XXIV з'їзду КПРС,—«це — одне з корінних питань революційного руху, будівництва нового суспільства» [3, с. 116]. Виходячи з лєнінських принципів, КПРС творчо розробляє проблеми партійного керівництва будівництвом комунізму. Величезний теоретичний внесок в розробку цієї проблеми на сучасному етапі розвитку радянського суспільства був зроблений XXIV і XXV з'їздами КПРС. Значний інтерес радянських вчених, партійних працівників, наших закордонних друзів викликала книга Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва «Про актуальні проблеми партійного будівництва» [5].

За останні роки значно зріс загін вчених, які займаються дослідженням проблем керівної ролі партії в суспільстві розвинутого соціалізму. Серед них П. М. Федосєєв, П. О. Родіонов, М. І. Колченко, М. О. Петровичев, Л. А. Слепов, І. М. Юдін та ін. Характерною рисою дослідження даної проблеми є створення ряду колективних монографій, що дає змогу всебічно і глибоко проникнути в суть поставлених питань [10; 12; 13].

У висвітленні актуальних проблем партійного будівництва активну роль відіграє періодична преса — партійні, історико-партійні, історичні журнали. Протягом 1969—1972 рр. з ініціативи журналу «Вопросы истории КПСС» відбулося широке обговорення кола питань, які входять до поняття «партійне будівництво» [15].

П. М. Федосєєв, М. О. Петровичев та інші простежують роль В. І. Леніна в розробці принципів і норм партійного керівництва комуністичним будівництвом, доводять історичну спадкоємність і показують дальшу розробку, а також здійснення КПРС лєнінських ідей про керівну роль партії в сучасних умовах [60; 37]. В дослідженнях підкреслюється, що вироблене Марксом, Енгельсом, Леніним положення про керівну роль партії стверджено усім ходом історичного розвитку. Воно об'єктивно впливає з історичної місії пролетаріату, ролі передової теорії та політичної організації в революційному перетворенні суспільства.

Розглядаючи питання про підвищення керівної ролі партії в будівництві комунізму, автори виділяють і досліджують об'єктивні фактори і суб'єктивні умови здійснення партією своєї історичної місії. Характеристика об'єктивних факторів, які зумовили підви-

чення керівної ролі партії в період комуністичного будівництва, була зроблена в Програмі КПРС, в документах XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії. Це — зростання масштабів і складності завдань комуністичного будівництва, що вимагає більш високого рівня політичного і організаторського керівництва; піднесення творчої активності мас, залучення мільйонів трудящих до управління державними справами та виробництвом; дальший розвиток соціалістичної демократії, підвищення ролі громадських організацій, розширення прав союзних республік і місцевих органів; зростаюче значення теорії наукового комунізму, необхідність посилення комуністичного виховання трудящих і боротьби за подолання пережитків в свідомості людей [1]. Дехто з вчених відносить до об'єктивних факторів підвищення керівної ролі партії також зростання інтернаціональних завдань КПРС і Радянської держави [24, с. 8; 12, с. 8].

Керуючись ленінським вченням, дослідники переконливо доводять об'єктивну закономірність зростання керівної ролі партії, яка особливо виразно визначилася в період розвинутого соціалізму, що є наслідком умілого використання КПРС законів суспільного розвитку. Разом з тим наша наука визнає й суб'єктивні умови, які забезпечують успішне виконання партією своїх функцій у суспільстві. До таких умов відносять поліпшення якісного складу КПРС та його відповідність сучасній соціальній структурі суспільства, дотримання і удосконалення ленінських норм партійного життя, поліпшення організаційної структури партії, вироблення на основі марксистсько-ленінської теорії політичної лінії, боротьбу усіх партійних організацій за її здійснення.

У більшості праць об'єктивні фактори зростання керівної ролі партії і суб'єктивні умови їх здійснення розглядаються як єдиний історичний процес. Тому в нарисах історії республіканських, крайових та обласних партійних організацій діяльність КПРС, її місцевих організацій розкривається у всій різноманітності і конкретно-історичній послідовності.

Але деякі роботи перенасичені фактами, в них побіжно переказуються положення, висунуті черговими з'їздами партії, місцеві архіви використовуються недосить. Як правило, в таких роботах відсутній аналіз змін, особливостей у здійсненні партією своєї керівної ролі на сучасному етапі [див. 62].

Становить інтерес колективна монографія білоруських істориків [10]. Її автори на багатому фактичному матеріалі роботи місцевих партійних організацій показали головні напрямки здійснення партією своєї ролі по керівництву суспільством, відтворили керівну роль ЦК КПРС в діяльності білоруських комуністів. Як у цій роботі, так і в багатьох інших гострій критиці піддається ренегатська суть сучасних ревізіоністських «теорій» щодо ролі Комуністичної партії в соціалістичному суспільстві.

В ряді інших праць досліджується роль партії та її місце в системі політичної організації суспільства розвинутого соціалізму, підкреслюється, що партія, яка є центром усіх масових орга-

нізацій, спрямовує їх діяльність, залучає до їх роботи все ширші кола трудящих [9; 33; 24]. В деяких роботах, зокрема в [33], партійне керівництво суспільством, на наш погляд, показано однобічно, бо зводиться лише до керівництва Радами, профспілками, комсомолом [33, с. 233]. Положення авторів про те, що партія здійснює своє керівництво радянським суспільством не безпосередньо, а лише через масові організації трудящих, не відображає усієї багатогранної ролі партії в будівництві комунізму. Вивчаючи конкретний досвід партійного керівництва нашим суспільством, більшість вчених приходять до висновку, що партія поєднує пряме (головним чином у галузі ідеологічної, духовної сфери) і опосередковане (через масові організації) керівництво. Це повністю відповідає природі і призначенню партії як політичного авангарду усього радянського народу.

В ряді праць розглядається питання про науковий підхід до керівництва суспільним розвитком за розвинутого соціалізму. Так, у колективній монографії кафедри партійного будівництва АСН при ЦК КПРС висвітлюється діяльність партійних організацій по керівництву розвитком економіки в умовах сучасної науково-технічної революції [13]. Автори підкреслюють, що в період зрілого соціалізму і зростання ролі партії все яскравіше видно необхідність глибокого наукового підходу до керівництва економікою, тісного поєднання організаторської та ідеологічної функцій КПРС.

У колективній монографії істориків Московського університету поряд з висвітленням ролі партії в керівництві народним господарством розглянуто також здійснення партійного керівництва державними та громадськими організаціями на початку періоду комуністичного будівництва [9]. Підкресливши, що для поліпшення партійного керівництва величезне значення мали жовтневий і листопадовий (1964 р.) Пленуми ЦК КПРС, автори монографії все ж не змогли переконливо і всебічно показати, що нового з'явилось в роботі партії після згаданих Пленумів. Як приклад нового в галузі керівництва Радами депутатів трудящих наводяться лише випадки, коли сесії окремих Рад відбуваються без доповідача [9, с. 180].

Таким чином, сучасна радянська історична наука глибоко досліджує ряд найважливіших питань керівництва партії комуністичним будівництвом. Однак деякі сторони цієї проблеми вивчаються ще недостатньо, зокрема керівництво Радами депутатів трудящих. Мало уваги приділяють дослідники висвітленню керівництва партії профспілками та іншими масовими організаціями в сучасних умовах комуністичного будівництва.

* * *

Одним з найважливіших питань є показ історії створення матеріально-технічної бази комунізму. Велике значення для вивчення цієї проблеми мають збірники виступів Л. І. Брежнєва та О. М. Косигіна. В історичній літературі створення матеріально-технічної бази комунізму розглядається на конкретно-історичному матеріалі. Успішно поповнюється джерельна база. Так, регулярно друку-

ються стенографічні звіти з'їздів КПРС, документи Пленумів і постанови Центрального Комітету партії. ЦСУ СРСР і союзних республік регулярно видають збірники статистичних матеріалів про розвиток народного господарства країни. Великий фактичний матеріал містить періодична преса. Крім того, для істориків сучасності є можливість особистого контакту з тими, хто безпосередньо створює матеріально-технічну базу комунізму. Існує численна література на дану тему. Здебільшого це статті, присвячені розгляду окремих сторін названої проблеми. Є й узагальнюючі праці, де створення матеріально-технічної бази розглядається в цілому за певний історичний проміжок [26; 57; 59].

Серед науковців триває обговорення питання про суть і зміст поняття «матеріально-технічна база комунізму», що має виключно важливе значення для вивчення історії розвинутого соціалізму. В. І. Касьяненко доводить, що радянські вчені, спираючись на матеріали ХХІ, ХХІІ, ХХІІІ, ХХІV з'їздів КПРС, дали більш повні і розгорнуті визначення поняття матеріально-технічної бази комунізму. Проте досі не подолано розбіжність у розумінні її суті та змісту [29]. В. І. Касьяненко критикує помилки в тлумаченні матеріально-технічної бази комунізму, але сам чіткого розуміння її не висловлює, обмежуючись посиланням на те, що вірно визначення дано В. І. Леніним і розвинуто в рішеннях партії.

В історичній літературі про створення матеріально-технічної бази комунізму виділяється два напрямки. Представники одного з них відтворюють історію розвитку різних галузей народного господарства, показуючи головним чином економічну історію створення матеріально-технічної бази комунізму. Другий напрямок — це роботи, де головна увага приділяється творцеві історії — радянському народові. Розвиток народного господарства СРСР в роки комуністичного будівництва вивчається істориками за окремі періоди (семирічка, восьма і дев'ята п'ятирічки). В літературі відзначається, що на рубежі 50—60-х років радянська економіка досягла такого рівня, який дав змогу партії поставити практичні завдання створення матеріально-технічної бази комунізму.

Досліджуючи розвиток народного господарства країни в роки семирічки, науковці називають об'єктивні і суб'єктивні труднощі, які значно ускладнили здійснення завдань семирічки і в промисловості, і особливо в сільському господарстві. Разом з тим в історичній літературі показано трудовий ентузіазм мас, діяльність партійних організацій, завдяки яким промисловість в цілому змогла виконати завдання семирічного плану. На основі конкретно-економічного аналізу автори пишуть про необхідність корінних змін у господарській політиці країни, про наукове керівництво, засноване на пізнанні і вмілому використанні економічних законів соціалізму. В деяких роботах розкривається історія підготовки економічної реформи, підкреслюється, що питання удосконалення системи управління і стимулювання народного господарського виробництва вирішувалось Комуністичною партією на широкій демократичній основі [17; 34].

Безсумнівною заслугою історичної літератури є вивчення і пропаганда першого досвіду впровадження нової системи господарювання. Радянські історики давали також гідну відсіч вигадкам буржуазної та ревізіоністської пропаганди про суть радянської економічної реформи [53]. Розвиток промисловості в роки восьмої та дев'ятої п'ятирічок розглядається в численних статтях і поки що небагатьох монографіях [8; 26]. Найбільше уваги приділяється вивченню історії розвитку таких провідних галузей народного господарства, як електроенергетика, машинобудування, паливна промисловість. Для сучасної історичної літератури характерне прагнення до аналізу успіхів у розвитку окремих галузей народного господарства й існуючих недоліків, до виявлення тенденцій розвитку сучасної економіки. Проте нерідко в роботах аналіз заміняється підбором цифр, слабо показується діяльність виробничих колективів, масових організацій трудящих, спрямована на виконання народногосподарських планів. У деяких статтях, що вийшли до середини 60-х років, історія розвитку промисловості в роки комуністичного будівництва подається як суцільні успіхи, що не відображає нашу дійсність і суперечить принципів партійної об'єктивності. В ряді робіт, де розглядається впровадження нової системи господарювання в роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок, мало сказано про морально-політичний вплив реформи.

Складовою частиною матеріально-технічної бази комунізму є високорозвинуте сільське господарство. Історії його розвитку в роки комуністичного будівництва присвячена досить значна література. Ця проблема розглядається як у загальних роботах про розвиток народного господарства країни, так і в спеціальних дослідженнях. Всі їх можна поділити на дві групи: написані до 1965 р., тобто до відомої постанови березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, і після неї. В літературі до 1965 р. історія сільського господарства досліджувалась недосить об'єктивно, автори ряду робіт головну увагу приділяли опису успіхів у розвитку окремих галузей та трудових сільських колективів. Недоліки не аналізувалися. Про них тільки згадувалось. Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС історики почали докладніше вивчати діяльність партійних організацій, трудових колективів, колгоспів і радгоспів по піднесенню сільськогосподарського виробництва. В роботах цього періоду підкреслюється історична значимість заходів КПРС і Радянського уряду по інтенсифікації сільського господарства. В монографіях С. П. Трапезникова, П. А. Ігнатовського, в ряді колективних праць показується, як з року в рік, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, зростала урожайність сільськогосподарських культур, як підвищувалася оснащеність села технікою, поліпшувалося її використання. Автори з'ясували об'єктивні причини необхідності дальшої інтенсифікації сільського господарства: зменшення вільних земельних фондів і значне скорочення трудових ресурсів на селі [58; 28; 32; 55].

Чимало науковців досліджують окремі проблеми історії сільсь-

кого господарства в роки комуністичного будівництва: надання допомоги міста селу, зростання керівних і технічних кадрів колгоспів і радгоспів.

Таким чином, радянська історична література зробила перші кроки у вивченні історії розвитку сільського господарства на сучасному етапі. Дальшого аналізу вимагає цілий ряд питань, зокрема історія розвитку колгоспного і радгоспного виробництва, тенденції розвитку колгоспів і радгоспів та ін. Необхідне детальне історико-економічне та соціологічне дослідження колгоспного і радгоспного виробництва, агропромислових комплексів, які виникли за останні роки, з'ясування на базі історичного досвіду й теорії марксизму-ленінізму дальших шляхів розвитку сільського господарства.

В історичній літературі значне місце займає тема творчої активності радянського народу в процесі створення комуністичної економіки. Найбільше уваги приділяється проблемам науково-технічної творчості та соціалістичного змагання. Автори підкреслюють увагу КПРС і Радянського уряду до розвитку науки і техніки в сучасних умовах, залучення до науково-технічної творчості все ширших мас трудящих, запровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. В одному з досліджень проаналізовані основні напрямки науково-технічної революції, її вплив на прискорення процесу створення матеріально-технічної бази комунізму [56]. В працях Н. І. Давидової, П. Т. Руценка, В. М. Фоміна та інших йде мова про роль партійних організацій, профспілок у розгортанні технічної творчості трудящих провідних галузей промисловості [23; 48; 61]. Особливо цікавлять істориків нові форми самодіяльної технічної творчості трудящих, творчі комплексні бригади, громадські конструкторські і технологічні бюро, університети технічної культури, що виникли внаслідок ідеологічної і організаційної діяльності партійних організацій. На відміну від попередніх років до науково-технічної творчості стали активніше залучатися і робітники, і науково-технічна інтелігенція. Але висвітлюючи зростання науково-технічного прогресу, впровадження його досягнень в народне господарство, окремі дослідники обмежуються фіксуванням позитивних фактів, проходять повз існуючі серйозні недоліки у підвищенні якості продукції, повз боротьбу трудящих за виконання вимог партії до сучасного виробництва. Істотним недоліком багатьох робіт є перенасиченість цифровими показниками, технічними описами винаходів і раціоналізаторських пропозицій. Недостатньо висвітлюється тісний зв'язок технічної творчості з соціалістичним змаганням.

Яскравим виявом свідомого ставлення трудящих мас до створення матеріально-технічної бази комунізму є широкий розмах соціалістичного змагання. Найбільше уваги історики й соціологи приділили дослідженню руху за комуністичну працю, який зародився на початку періоду комуністичного будівництва. Історіографія проблеми проаналізована в працях Є. Є. Бейліної, Л. С. Рогачевської, А. В. Санцевича [7; 45; 49].

У працях І. І. Чанглі, Г. П. Полозова, С. Р. Гершберга та ін. докладно з'ясовано виникнення руху за комуністичну працю [63; 40; 18]. Г. П. Полозов уперше на основі документальних джерел показав організуючу роль ЦК КПРС, місцевих партійних організацій і ЦК ВЛКСМ в зародженні нового патріотичного руху, в його широкому розповсюдженні. Серед зачинателів боротьби за звання ударника комуністичної праці були й харківські робітники О. Топчий, І. Сич. Їх імена названі в роботах, де розглядається рух за комуністичну працю в українському масштабі, і в тих, що висвітлюють його в масштабі всієї країни [35; 18]. Правда, автори книги «Великі звершення», присвяченої історії України періоду розгорнутого комуністичного будівництва, обійшли мовчанням внесок харківських робітників у розвиток цього руху на Україні [59, с. 125].

Праця В. Г. Смолькова характерна тим, що її автор відхиляє твердження деяких суспільствознавців про те, ніби даний рух являє собою перехід від соціалістичних виробничих відносин до комуністичних [54]. В результаті дискусій науковці дійшли висновку: рух за комуністичну працю по своїй суті є вища форма соціалістичного змагання, рух за комуністичне ставлення до праці. Саме в процесі створення комуністичної економіки у трудящих під впливом ідеології і політики КПРС народжується і міцніє ставлення до праці як до першої звички трудитися на благо всього суспільства.

Підсумовуючи внесок радянської історіографії до висвітлення боротьби радянського народу за створення матеріально-технічної бази комунізму, ми бачимо, що науковці в боргу перед трудівниками країни. Найбільше уваги потребує вивчення впливу ідеологічної та організаторської діяльності КПРС на підвищення свідомого ставлення радянських людей до праці в процесі створення економіки комунізму, як на це вказувалось на XXV з'їзді КПРС [4].

* * *

В сучасних умовах комуністичного будівництва великого теоретичного і практичного значення набуває дослідження процесів зміни соціальної структури суспільства розвинутого соціалізму. Одним з критеріїв розвинутого соціалізму є соціально-політична та ідейна єдність всіх соціальних груп і народів, що складають суспільство, розвиток суспільства на шляху досягнення повної соціальної однорідності націй, на шляху створення нової міжкласової і міжнаціональної спільності людей, названої в СРСР радянським народом.

Для успішного здійснення соціально-політичної програми побудови комунізму надзвичайно важливо, як вказувалось у постанові ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» і в Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії, дослідити, як змінюється соціальна структура суспільства, які процеси відбу-

ваються в класах і соціальних прошарках нашого суспільства, як здійснюється їх зближення [2;4].

Основою наукової концепції історичного розвитку соціального ладу радянського суспільства є ленінська теоретична спадщина. В працях В. І. Леніна сформульовані теоретичні основи історичного розвитку соціально-класових відносин в радянському суспільстві. Керуючись ленінською методологією, радянські історики за останні роки зробили значний внесок у дослідження особливостей історичних зрушень соціальної структури зрілого соціалізму в СРСР. У 60-ті роки були створені і надалі поліпшувалися умови для плідного вивчення цієї важливої проблеми. Перш за все, партія націлила суспільствознавців на вивчення її і в матеріалах своїх з'їздів дає зразок марксистсько-ленінського аналізу змін, які відбуваються в радянському суспільстві.

Створена і поповнюється джерельна база: розширена публікація даних державної статистики, в 1959 р. і 1970 р. було проведено Всесоюзні переписи населення, публікуються дані обстежень, які проводяться відомствами та громадськими організаціями. За останні роки значно збільшився масштаб соціологічних досліджень. Важливо, що вивченням соціальної структури СРСР займаються представники різних суспільних наук. Істориків привертають процеси, які відбуваються в середовищі робітничого класу як головної сили радянського суспільства. Успішно працюють в цьому напрямку колективи провідних наукових закладів і окремі дослідники, зокрема Є. Є. Бейліна, Л. С. Гапоненко, В. Є. Полетаєв, Л. С. Рогачевська, В. М. Селунська, С. Л. Сенявський, В. Б. Тельпуховський, О. І. Шкаратан та інші. Про інтерес до проблеми свідчить наявність ряду історіографічних робіт. В. М. Селунська виділила основні етапи дослідження змін соціальної структури радянського суспільства протягом 20—70-х років [50].

Важливою подією можна назвати появу монографії І. Є. Ворожейкіна, де розглядається внесок В. І. Леніна у створення історіографії робітничого класу радянського суспільства, а також аналізується стан вивчення проблеми від народження її до наших днів [16].

Серед істориків та філософів триває обговорення важливого методологічного питання про межі робітничого класу і соціальних прошарків в радянському суспільстві, зокрема службовців, інтелігенції. Наявні різні точки зору. Одні дослідники вилучають з робітничого класу всіх людей нефізичної праці (Г. Ю. Глезерман, М. М. Руткевич). Інші до «радянського робітничого класу» відносять конторських, торгових працівників, інженерно-технічну інтелігенцію, як науково-освічений прошарок робітничого класу (С. А. Кугель, О. І. Шкаратан та ін.) [19; 47; 31; 66]. Деякі науковці включають до складу робітничого класу лише окремі категорії службовців, діяльність яких пов'язана з матеріальним виробництвом та сферою обслуговування. Інтелігенцією ж, у власному розумінні цього слова, вони вважають тих, хто займається

розумовою працею, маючи для цього спеціальну середню або вищу освіту [22].

Питання про правильну оцінку соціального обличчя робітничого класу на даному етапі має методологічне значення. Воно визначає масштаби й характер розвитку радянського суспільства в епоху розвинутого соціалізму. Висновки деяких суспільствознавців про розмивання класових рис робітничого класу, про те, що після перемоги соціалізму він перестав бути класом у справжньому розумінні слова, нам здаються поспішними. Не можна також надто широко визначати соціальні межі робітничого класу, зараховуючи до нього всю виробничо-технічну інтелігенцію. Як цілком слушно зауважує І. Є. Ворожейкін, така постановка питання пригнічує спрямовуючу роль робітничого класу [16, с. 104]. В зв'язку з цим важко погодитися з твердженням деяких дослідників, ніби ліквідація істотних відмінностей між робітничим класом і селянством приведе до того, що вони перетворяться у соціальні прошарки [43, с. 119].

Всі дослідники вказують на зростання чисельності робітничого класу, зміни його внутрішньої структури, підвищення загальноосвітнього й культурно-технічного рівня, зростання матеріального добробуту. Вони погоджуються, що для робітничого класу розвинутого соціалізму характерним є підвищення суспільно-політичної активності, що ці важливі особливості в розвитку робітничого класу обумовлені діяльністю КПРС, істотними змінами соціалістичної економіки, впливом науково-технічної революції. Разом з тим окремі суспільствознавці особливості розвитку робітничого класу пояснюють насамперед тими якісними змінами, які відбулися в процесі історичного розвитку самого робітничого класу [20].

Процес розвитку робітничого класу зрілого соціалізму висвітлюється в роботах загальноісторичних і спеціальних. В літературі про боротьбу радянського народу за побудову матеріально-технічної бази комунізму робітничий клас, хоча й не є предметом спеціального дослідження, загальна картина його розвитку відтворюється й там. Соціальній історії самого робітничого класу в період завершення побудови соціалізму і розвинутого соціалістичного суспільства присвячена велика література. В її складі комплексні праці, публікації з окремих проблем розвитку робітничого класу [43; 44; 51; 52]. Найповніше дана тема розкрита в [44]. На основі багатого статистичного матеріалу в монографії глибоко проаналізовані зміни в чисельності та складі загонів робітничого класу, виявлено закономірності їх зростання і розвитку.

В літературі досліджуються зміни в територіальному розміщенні робітників згідно з потребами побудови матеріально-технічної бази комунізму, необхідність певного перерозподілу трудових ресурсів. Дослідники показують значне чисельне зростання робітничого класу: протягом 60-х — початку 70-х років середньорічна кількість робітників збільшилася майже в 1,5 раза. Суспільствознавці дійшли висновку, що це — процес закономірний і веде до зростання керівної ролі робітничого класу в боротьбі за комунізм,

тим більше, що він супроводжується якісними змінами в середовищі самого робітничого класу.

В роботах С. Л. Сенявського, В. Б. Тельпуховського, В. Є. Романцова та інших досліджуються джерела поповнення сучасного робітничого класу, відзначається, що змінилося їх співвідношення: тепер головним джерелом стало відтворення самого робітничого класу [52; 46]. Існують різні погляди відносно такого джерела поповнення робітничого класу, як учні загальноосвітньої школи, більшість яких є представниками робітничих сімей. Деякі автори вважають прогресивним методом збільшення кількості і зростання ролі робітничого класу, перетворення колгоспів у радгоспи [65]. Потребує глибшого дослідження питання про роль професіонально-технічних училищ в поповненні робітничого класу.

Науковці аналізують зміни, які відбуваються в середовищі робітничого класу, зокрема зміни його внутрішньої структури. Відзначаються істотні зрушення в його складових частинах: збільшення кількості робітничого класу в електроенергетиці, хімічній та нафтопереробній промисловості, машинобудуванні; зменшення в паливній, лісовій, легкій, харчовій промисловості; у виробництві будівельних матеріалів. Все це пов'язано з структурними змінами народного господарства СРСР. Докладніше вивчено такі загони робітничого класу, як гірники, машинобудівники, металурги. У ряді праць досліджуються якісні зміни робітничого класу, його професіональна, загальноосвітня, підготовка, рівень громадської активності [22; 36]. Науковці розглядають зміни в робітничому класі в тісному зв'язку з показом розвитку економічних та політичних відносин у нашій країні. Ю. Г. Чуланов, спираючись на дані конкретної соціологічної праці, пише, що в умовах науково-технічної революції збільшується частка кваліфікованої праці, підвищуються освіта й культура робітничого класу. Автор виявив тенденцію зростання творчої активності робітників, її залежність від ряду соціально-професійних умов [64].

Таким чином, зроблено чималий внесок в історіографію сучасного робітничого класу. Але ряд проблем висвітлено ще недостатньо. Серед них формування робітничого класу в районах новобудов Сибіру, Далекого Сходу, ряду районів Середньої Азії, вплив робітничого класу на інші верстви радянського суспільства, участь робітників у державному будівництві, в діяльності Рад, профспілок. Мало досліджується розвиток сільськогосподарського заgonу сучасного робітничого класу. У вивченні соціальних змін, що відбулися в середовищі сучасного колгоспного селянства, зроблено значний крок вперед. Завдяки цілому ряду заходів партії, початок яким було покладено рішеннями березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, за останні роки зросло сільськогосподарське виробництво, колгоспне село зміцніло як у матеріальному, так і в культурно-побутовому відношенні. Предметом дослідження науковців були зміни, які відбуваються в середовищі колгоспного селянства під впливом економічної політики партії в галузі сільського господарства [28; 32]. Деякі роботи присвячені соціологічному дослід-

женню сучасного села [6; 21], виявлено тенденції його розвитку. Внаслідок розвитку індустрії, транспорту, розмаху будівельних робіт відбувається закономірне зменшення чисельності сільського населення і колгоспного селянства. Однак в останні роки спостерігалася тенденція до стабілізації колгоспного селянства на рівні 16—17 млн. чоловік [55, с. 141].

Помітний вплив сучасної науково-технічної революції, заходів партії, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства. Під впливом цих заходів виникла велика група селян-колгоспників, які займаються індустріальною працею, зросла кількість технічної інтелігенції на селі. У монографії Ю. В. Арутюняна виділяються найбільш помітні, на думку автора, нові тенденції в розвитку соціальної структури села: зближення господарського й культурного життя міста і села, ліквідація істотних відмінностей між ними. Автор також висловлює думку, що різниця між колгоспно-кооперативною власністю і державною стає все умовнішою, підкреслює зростання державного сектора на селі, ускладненість соціально-професійної структури сільського населення [6, с. 73—75]. З рядом висновків автора не погоджуються інші дослідники. Так, серед суспільствознавців триває обговорення методологічних питань щодо градації сільського населення. На думку деяких науковців, з розвитком колгоспно-кооперативної власності і її наближенням до всенародної відмінність між двома формами власності стала вже номінальною. На основі цього положення робиться висновок, що сучасні колгоспники вже не є представниками самостійного класу [42]. В літературі ця точка зору піддавалася справедливій критиці, як заскок вперед [27; 39]. Автори деяких праць відзначають шляхи зближення колгоспного селянства з робітничим класом через агропромислові комплекси, пишуть про дальшу механізацію та електрифікацію села [11; 30; 55].

В роботах істориків і соціологів висловлюються різні погляди на роль і місце сільської інтелігенції, зокрема технічної інтелігенції, що швидко зростає в чисельному відношенні [39]. Це наявно показує необхідність чіткого визначення меж сучасних класів нашого суспільства, а також внутрікласових соціальних груп. Різні визначення й методика приводять до різної трактовки проблем.

В галузі соціального розвитку сучасного села є ще багато недостатньо досліджених питань. До них можна віднести формування технічних кадрів на селі, культурно-технічне зростання трудівників села, шляхи поліпшення сільського побуту на інші. Як уже вказувалося, слабо дослідженим є розвиток сільського загону робітничого класу, зокрема доцільність переведення деякої частини колгоспів в радгоспи.

Таким чином, радянська історична наука має значні досягнення у вивченні проблем комуністичного будівництва. Дослідження цих проблем має виключно важливе значення. Детальний аналіз

розвитку Комуністичної партії, втілення КПРС своєї керівної ролі, історія соціально-економічного розвитку країни і соціальні зрушення в період розвинутого соціалізму й надалі залишаються найважливішим завданням дослідників.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Програма КПРС. К., Політвидав України, 1961. 126 с.
2. Постановление ЦК КПСС «О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве». — КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9. М., Политиздат, 1972, с. 342—357.
3. Брежнев Л. И. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1973. 123 с.
4. Брежнев Л. И. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. — Газ. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
5. Брежнев Л. И. Про актуальні проблеми партійного будівництва. К., Політвидав України, 1973. 431 с.
6. Арутюнян Ю. В. Социальная структура сельского населения СССР. М., «Мысль», 1971. 374 с.
7. Бейлина Е. Э. Об изучении современного этапа социалистического соревнования. — «История СССР», 1964, № 1, с. 52—72.
8. Бейлина Е. Э. Промышленность СССР в годы восьмой пятилетки 1966—1970 гг. — «История СССР», 1972, № 2, с. 3—23.
9. Возрастание руководящей роли КПСС в период строительства коммунизма. М., Изд-во Моск. ун-та, 1968. 339 с.
10. Возрастание руководящей роли партии в коммунистическом строительстве на материалах Компартии Белоруссии. 1959—1973 гг. Минск, «Беларусь», 1974. 429 с.
11. Волков И. М. Некоторые вопросы истории сельского хозяйства и крестьянства в послевоенные годы. — «История СССР», 1973, № 1, с. 3—19.
12. Вопросы внутрипартийной жизни и руководящей деятельности КПСС в современном этапе. М., «Мысль», 1974. 317 с.
13. Вопросы теории и практики партийного строительства. Партийное руководство экономикой. М., «Мысль», 1974. 175 с.
14. Вопросы историографии рабочего класса СССР. М., «Мысль», 1970. 327 с.
15. «Вопросы истории КПСС», 1969, № 6, 9, 12; 1970, № 8; 1971, № 2, 6, 11, 12.
16. Ворожейкин И. Е. Очерк историографии рабочего класса СССР. М., Политиздат, 1975. 288 с.
17. Гвоздев В. И., Покровский В. К. Из истории подготовки экономической реформы 1965 г. в СССР. — В сб.: Из истории борьбы КПСС за победу социалистической революции и построение коммунистического общества. М., Изд-во Моск. ун-та, 1970, с. 247—267.
18. Гершберг С. Р. К пятилетию движения коллективов и ударников коммунистического труда. — В сб.: Великое движение современности. М., «Наука», 1964, с. 52—68.
19. Глезерман Г. Е. Исторический материал и развитие социальной структуры социалистического общества. М., Политиздат, 1973. 352 с.
20. Гордон Л. А., Клопов Э. В. Социальное развитие рабочего класса СССР. М., «Знание», 1974. 64 с.
21. Гусев В. В. Колхоз как самоуправляемая социальная система. М., «Мысль», 1971. 77 с.
22. Гусев С. П. Изменение профессионального состава и система профессиональной подготовки рабочего класса в условиях развитого социализма. — В сб.: Проблемы развития советского рабочего класса в 60—70-х годах. М., «Мысль», 1974, с. 1—18.
23. Давидова Н. Г. У боротьбі за технічний прогрес. К., Держполітвидав УРСР, 1963. 88 с.

24. XXIV съезд КПСС и актуальные проблемы марксистско-ленинской теории и практики. Свердловск, 1972. 288 с.
25. Демочкин Н. Н., Куликова Г. Б. Советы в период коммунистического строительства в историографии 1956—1970 гг.—«Вопросы истории», 1971, № 11, с. 3—15.
26. Деятельность партийных организаций по созданию материально-технической базы коммунизма. Под ред. С. А. Юдачева. М., Изд-во Моск. ун-та. 1970. 352 с.
27. Зеленин И. Е. Новая литература по истории советского крестьянства и колхозного строительства в СССР.—«Вопросы истории», 1971, № 6, с. 154—161.
28. Игнатовский П. А. Общественное производство советской деревни. М., «Мысль», 1975. 343 с.
29. Касьяненко В. И. Проблемы создания материально-технической базы коммунизма. Историографический очерк. М., «Мысль». 152 с.
30. Куликов В. И. Социальная структура современной деревни. М., «Знание», 1971. 32 с.
31. Кугель С. А. Новое в изучении социальной структуры общества. Л., «Знание», 1968. 40 с.
32. Ленинская программа социалистического преобразования сельского хозяйства и современность. Воронеж, Изд-во Воронежск. ун-та, 1970. 491 с.
33. Ленинское учение о партии. М., «Мысль», 1969. 549 с.
34. Лисицина Л. Н. Из истории подготовки экономической реформы 1965 г.—«История СССР», 1971, № 2, с. 3—16.
35. Окладной Г. М. Во главе масс. Харьков, 1961. 375 с.
36. Петров В. А., Рябикова И. В. и др. Рабочие Ленинграда в годы восьмой пятилетки.—«История СССР», 1972, № 6, с. 71—89.
37. Петровичев Н. А. Возрастание руководящей роли КПСС в коммунистическом строительстве. М., «Знание», 1969. 64 с.
38. Плющ М. Р. Технічна творчість робітничого класу Української РСР 1959—1970 рр. К., «Наукова думка», 1973. 182 с.
39. Погудин В. И., Синцов Ю. Я. Новейшая советская литература о социальных сдвигах в современной колхозной деревне.—«Вопросы истории», 1972, № 12, с. 62—76.
40. Полозов Г. П. У истоков всенародного движения.—«Вопросы истории КПСС», 1963, № 5, с. 66—77.
41. Проблемы возрастания руководящей роли КПСС в условиях развитого социализма. Л., Лениздат, 1975. 231 с.
42. Проблемы изменения социальной структуры советского общества. М., «Наука», 1968. 256 с.
43. Рабочий класс развитого социалистического общества. М., «Мысль». 1974. 276 с.
44. Рабочий класс СССР 1951—1965 гг. М., «Наука», 1969. 559 с.
45. Рогачевская Л. С. Некоторые научные проблемы движения за коммунистический труд.—В сб.: Рабочий класс СССР на современном этапе. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1968, с. 37—45.
46. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР 1946—1970 рр. К., Вид-во Київськ. ун-ту, 1972. 219 с.
47. Руткевич И. Н. Методологические проблемы изучения социальной структуры социалистического общества. Свердловск, Изд-во Уральск. ун-та, 1972. 37 с.
48. Рущенко П. Т. Діяльність Комуністичної партії України по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості 1959—1965 рр. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1969. 203 с.
49. Санцевич А. В. Українська радянська історіографія про передові почини трудящих УРСР 1958—1964 рр.—«Укр. іст. журн.», 1965, № 2, с. 3—14.
50. Селунская В. М. Разработка некоторых вопросов классовой структуры советского общества в новейшей историографии.—«История СССР», 1972, № 6, с. 3—22.
51. Сенявский С. Л. Изменения в социальной структуре советского общества 1938—1970. М., «Мысль», 1973. 447 с.

52. Сенявский С. Л., Тельпуховский В. Б. Рабочий класс СССР 1938—1965 гг. М., «Мысль», 1971. 534 с.
53. Смолянский В. Г. Социалистическая организация общества и антикоммунизм. М., «Экономика», 1974. 223 с.
54. Смольков В. Г. Социалистическое соревнование в условиях развития социализма. М., «Мысль», 1974. 190 с.
55. Советская деревня на современном этапе. Воронеж, Изд-во Воронежск. ун-та, 1974. 364 с.
56. Современная научно-техническая революция. Историческое исследование. М., «Наука». 225 с.
57. СССР на пути строительства коммунизма 1959—1970 гг. Под ред. М. П. Кима. М., Политиздат, 1971. 463 с.
58. Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, т. 2. М., «Мысль», 1974. 645 с.
59. Україна в період розгорнутого будівництва комунізму. Великі звершення. К., «Наукова думка», 1967. 354 с.
60. Федосеев П. Н. Руководящая роль КПСС в строительстве коммунизма.—«Вопросы истории КПСС», 1970, № 10, с. 3—21.
61. Фомин В. М. Профсоюзы Белоруссии в борьбе за технический прогресс промышленности 1946—1971 гг. Минск, «Наука и техника», 1971. 279 с.
62. Хесин М. Ю. КПСС — вдохновитель и организатор строительства коммунизма в СССР. Минск, «Высшая школа», 1973. 302 с.
63. Чангли И. И. Социалистическое соревнование и новые формы коммунистического труда. М., Соцэкгиз, 1959. 184 с.
64. Чуланов Ю. Г. Изменения в составе и в уровне творческой активности рабочего класса СССР. 1959—1970 гг. Л., Изд-во Ленингр. ун-та 1974. 154 с.
65. Шелест Д. С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР 1959—1970 гг. Днепропетровск, Изд-во Днепропетр. ун-та, 1971. 173 с.
66. Шкаратан О. И. Проблемы социальной структуры рабочего класса. М., «Мысль», 1970. 472 с.
67. Юдин И. Н. Социальная база роста КПСС. М., Политиздат, 1973. 295 с.

В. М. ДОВГОПОЛ, д-р іст. наук

РОБІТНИЧИЙ КЛАС В АВАНГАРДІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ ЗА ДОСТРОКОВЕ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЕВ'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Дев'ята п'ятирічка була важливим етапом просування нашої країни до комунізму. XXIV з'їзд КПРС, схваливши п'ятирічний план розвитку народного господарства, підкреслив, що головним завданням є значне піднесення матеріального й культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу.

Успішне здійснення цих величних накреслень вимагало значних зусиль і напруженої праці Комуністичної партії, всього народу. Впробуванням методом комуністичного будівництва, найяскравішою формою виробничої активності мільйонних мас було і є соціалістичне змагання, в авангарді якого йшов і йде робітничий клас комуністи. «Усі ми радіємо з того, яке глибоке коріння пустилися лєнінські ідеї соціалістичного змагання,—говорив Л. І. Брежнєв на XXV з'їзді КПРС.—Ми пишаємося тим, що в авангарді змагання йдуть комуністи. Змагання справляє глибокий вплив на господарську практику, на громадсько-політичне життя, на моральну атмосферу» [7, с. 92].

Розвиток всенародного соціалістичного змагання у роки дев'ятої п'ятирічки уже знайшов своє відображення в ряді книг, брошур та наукових статей, написаних здебільшого економістами і соціологами. Це праці М. П. Воробйової [20], О. М. Бистрянського [19], Е. П. Іванова [21], Л. Т. Колесникова і М. К. Лойко [23], Г. Л. Куторжевського і В. О. Смирнова [25], В. А. Сологуба [28], В. Г. Смолькова [27], В. К. Федініна [30] та ін. Цінною є колективна праця «КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України» [22]. Але вся ця література присвячена висвітленню соціалістичного змагання головним чином у перші роки дев'ятої п'ятирічки. У нашій статті робиться спроба на матеріалах Української РСР показати авангардну роль робітничого класу в соцзмаганні переважно в останні роки дев'ятої п'ятирічки.

Робітничий клас був і лишається основною продуктивною силою суспільства. Цим і визначається в основному його авангардна роль у соціалістичному змаганні. В. І. Ленін у статті «Великий почин» підкреслював, що робітничий клас здатний вести за собою всіх трудящих по шляху «нового господарського будівництва ... нового суспільного зв'язку, нової трудової дисципліни, нової організації праці, яка поєднує останнє слово науки і капіталістичної техніки з масовим об'єднанням свідомих працівників, що творять велике соціалістичне виробництво» [1, с. 17].

За умов розвинутого соціалізму відбулися значні кількісні і якісні зміни у складі робітничого класу. На Україні протягом 1959—1973 рр. кількість робітників збільшилася з 7,8 до 12,5 млн. чол., а їх питома вага серед зайнятого населення зросла від 39,5 до 51,8% [17, с. 5]. Радянський Союз нині має 70,2 млн. робітників. Рік у рік поліпшується матеріальний добробут трудящих. Тільки за роки дев'ятої п'ятирічки реальні доходи трудящих збільшилися на 20% [12, 11/II 1976]. За останній період значно підвищився культурно-освітній рівень робітників і всіх трудящих. Якщо в 1959 р. вищу, повну і неповну середню освіту в республіці мали 46,6% робітників, то в 1970 р. — 66,5% [17, с. 12]. Одночасно з підвищенням культурно-освітнього рівня відбувався процес поліпшення професійно-кваліфікаційного складу робітничого класу, народжувався новий тип працівника — спеціаліст по управлінню і обслуговуванню складних машин і механізмів.

Сучасний робітник — людина з широким кругозором, високою культурою. Передова частина робітників на всіх етапах нашого будівництва виступала ініціатором починів, які відграли важливу роль у мобілізації всіх трудящих на виконання завдань побудови матеріально-технічної бази комунізму. Організовані робітниками комуністичні суботники, масове соцзмагання, ударництво, стахановський рух і нарешті рух бригад і колективів комуністичної праці — все це важливі етапи розвитку соціалістичного змагання, яке стало могутнім фактором дальшого розвитку радянської країни. Досвід, надбаний робітниками в попередні роки, відіграв важливу роль у запровадженні в життя вказівок партії і уряду щодо

дальшого поліпшення організації і розвитку соціалістичного змагання в роки дев'ятої п'ятирічки.

Комуністична партія і Радянський уряд, здійснюючи заповіді В. І. Леніна, на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва піклувалися і піклуються про піднесення соціалістичного змагання. У рішеннях XXIV з'їзду КПРС підкреслювалося, що розвиток змагання трудящих повинен бути і надалі в центрі уваги партійних, профспілкових і комсомольських організацій [2, с. 230]. Особливе значення мають постанови ЦК КПРС від 31 серпня 1971 р. «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» і від 22 серпня 1975 р. «Про соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС» [4; 5], де визначено головні напрями вдосконалення організації змагання (конкурси, договірні начала, гласність, розповсюдження передового досвіду) і вказано, що основним завданням його має бути спрямування всієї енергії трудящих на підвищення продуктивності праці, ефективності виробництва.

ЦК Компартії України, ЛКСМУ, Всеукраїнська рада профспілок, місцеві партійні, профспілкові і комсомольські організації безпосередньо очолили масовий рух трудящих за дострокове виконання завдань п'ятирічки, здійснили ряд важливих заходів, спрямованих на дальше розгортання і посилення дієвості соцзмагання. Зросла їх увага до підвищення технічних і економічних знань трудящих, розповсюдження передового досвіду. У 1974 р. в республіці економічним навчанням було охоплено 7,8 млн. трудящих [2, с. 254]. Систематично проводяться наради переможців змагання. Так, у лютому 1975 р. відбулася нарада передовиків сільськогосподарства України, а в квітні — передовиків промисловості [12, 28/II і 25/IV 1975]. У серпні 1975 р. широко відзначався 40-річний ювілей стахановського руху.

В умовах зрілого соціалізму, бурхливого розвитку науково-технічної революції в соціалістичному змаганні відбулися істотні кількісні і якісні зміни. Якщо в період завершення будівництва соціалізму воно охоплювало здебільшого передову частину трудящих, то в останнє десятиріччя набрало справді всенародного характеру. Тепер до участі в змаганні залучено широкі кола не тільки робітників і колгоспників, а й інженерно-технічних працівників, службовців, працівників сфери обслуговування, науковців. У 1975 р. в трудовому змаганні брало участь 84 млн. трудящих, або 90% зайнятих у народному господарстві СРСР [10, 23/I 1976]. На Україні протягом дев'ятої п'ятирічки кількість учасників змагання збільшилась на 2 млн. і становила 20 млн. чоловік [12, 13/II 1976].

Найважливішою формою соціалістичного змагання є рух ударників і колективів комуністичної праці, який охопив усі сфери нашого життя. Тільки за роки дев'ятої п'ятирічки кількість учасників цього руху зросла майже на 10 млн. і досягла 50,7 млн. чол., або 55% усіх працюючих в країні. З них понад половину становлять робітники. На Україні в цьому русі бере участь близько 10 млн. чол. [15, № 12, 1975, с. 33]. Причому звання ударника комуні-

стичної праці мають 4,5 млн. працівників, колективу комуністичної праці — 1014 підприємств і організацій, 250 тис. бригад, цехів, ферм, дільниць. Більшість з них постійно підкріплюють це звання високими досягненнями у праці і навчанні, зразковою поведінкою у побуті, активною участю в суспільному житті [15, № 12, 1975, с. 4].

Історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС про організацію змагання викликали могутній прилив трудової енергії і ініціативи, сприяли народженню нових форм суперництва. Поряд з соціалістичними зобов'язаннями в роки дев'ятої п'ятирічки в широких масштабах була відроджена і наповнена новим змістом договірна форма змагання, що дає можливість зіставляти результати, організовувати взаємний обмін досвідом. На кінець 1974 р. в республіці змагалися на основі договорів 17 тис. колективів споріднених підприємств [22, с. 278]. Соціалістичні договори, як правило, ґрунтуються на глибоко продуманих економічних розрахунках, кожен їх пункт підкріплений організаційно-технічними заходами, що посилює роль змагання у боротьбі трудящих за підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції.

Ця форма змагання дає можливість організувати суперництво не тільки споріднених, а й суміжних підприємств, галузей, пов'язаних між собою спільними інтересами. В ході підготовки до 50-річного ювілею утворення СРСР за ініціативою текстильників Глухівського бавовняного комбінату Московської області виникла така форма змагання, як «Договір тисяч», тобто змагання багатьох підприємств, що мають економічний зв'язок. На Україні цей почин вилився у змагання 300 фабрик, комбінатів, об'єднань легкої промисловості з 500 суміжними підприємствами інших галузей. Понад 100 з них знаходяться за межами республіки. У Львівській області договір про змагання підписали взуттєва фабрика «Прогрес», шкірфабрика «Світанок» і шкірсировинна база, усі підприємства львівського об'єднання м'ясної промисловості, ряд колгоспів і радгоспів [15, № 12, 1975, с. 37]. Доказом його дієвості є той факт, що в 1975 р. підприємства легкої промисловості України випустили різних виробів масового вжитку, відзначених Знаком якості, на суму 163 млн. крб. Поступово укладення договорів про суперництво між суміжними підприємствами набирає сили в будівництві та інших галузях [12, 2/IX 1975].

Боротьба трудящих за дотрочкове виконання планів дев'ятої п'ятирічки покликала до життя випробовану в довоєнні роки форму творчої активності радянських людей — зустрічні плани. Слідом за робітниками Москви і Ленінграда зустрічні зобов'язання почали брати трудящі Харкова, Києва, Львова, Донецька та інших міст республіки. В цілому по країні на 1974 р. зустрічні плани розробили 14,4 тис. колективів, а на 1975 р. — 17 тис. [15, № 12, 1975, с. 37]. Всього в нашій республіці такі зобов'язання взяли на себе 40% підприємств [12, 24/IX 1975]. У відповідь на заклик партії організувати гідну зустріч XXV з'їздові КПРС трудящі 15 тис. підприємств і організацій УРСР взяли підвищені зобов'язання і

дали слово реалізувати додатково промислової продукції на 235 млн. крб. [12, 24/XI 1975].

Активні учасники соцзмагання, насамперед робітники, розгорнули рішучу боротьбу за виконання взятих зобов'язань на основі прискорення темпів науково-технічної революції, тобто впровадження нових форм організації праці, всебічного поліпшення якості продукції, оволодіння новою технікою і найкращого її використання, режиму економії, підвищення рівня електрифікації тощо. Девізом змагання стало не просто зробити більше, а зробити й краще, економніше.

Підвищення виробничої ефективності означає боротьбу за невинне зростання продуктивності праці, яка є важливим джерелом розвитку економіки, за збільшення національного доходу, все повніше задоволення матеріальних потреб трудящих. В умовах розвинутого соціалізму і науково-технічної революції економічний ефект від кожного процента підвищення продуктивності праці в десять разів більший, ніж у 30-ті роки. Дев'ятим п'ятирічним планом передбачалося за рахунок підвищення продуктивності праці одержати 87% приросту продукції.

Робітничий клас і інші трудящі країни стали на шлях організації нових починів, форм змагання за дострокове виконання виробничих завдань, за краще використання робочого часу, виробничих фондів, за зниження матеріальних затрат, поліпшення якості продукції і т. п., що є важливими передумовами підвищення продуктивності праці. Тільки в 1974 і 1975 роках ЦК Компартії України і обкоми партії підтримали 200 нових починів трудящих, спрямованих на підвищення продуктивності праці [15, № 12, 1975, с. 36]. Причому багато чудових починів трудових колективів і робітників Москви, Ленінграда та інших міст країни поширилися і в УРСР і, навпаки, ряд важливих пропозицій наших передовиків набули все-союзного значення, стали надбанням трудящих братніх народів.

В авангарді борців за систематичне піднесення продуктивності праці йдуть ударники і колективи комуністичної праці. Дані соціологічного обстеження, проведеного Г. А. Куторжевським і В. О. Смирновим в 1971—1972 рр., свідчать, що ударники виконують норми виробітку в середньому на 105%; ті, що не борються за це звання, — на 100,9% [25, с. 70]. Продуктивність праці ударників комуністичної праці вища в середньому на 10—12%, ніж у тих робітників, які не завоювали цього звання [15, № 14, 1975, с. 6].

Величезного розмаху набуло змагання винахідників і раціоналізаторів за дострокове виконання завдань п'ятирічки, прискорення науково-технічного прогресу. Протягом 1966—1973 рр. в нашій країні кількість винахідників і раціоналізаторів збільшилася від 4 до 7 млн. чол., з них 3,7 млн. становили робітники [18, с. 10]. В 1975 р. на Україні було 1,5 млн. винахідників і раціоналізаторів [12, 5/III 1975]. Кожен з них виявляв значну активність в удосконаленні існуючих і винайденні нових машин, обладнання тощо. В авангарді цього руху йдуть ударники комуністичної праці. Як ви-

дно з даних соціологічних обстежень, в 1971—1972 рр. серед ударників 15,6% подавали раціоналізаторські пропозиції, а серед тих, хто боровся за це звання,—подавали їх 7,3%, з тих, хто не змагався,—5,1% [25, с. 70]. 755 новаторам уже присвоєно звання Заслуженого раціоналізатора, або Заслуженого винахідника Української РСР. В їх числі верстатник А. А. Бондаренко, який під час підготовки до масового випуску тракторів марки Т-150 на Харківському тракторному заводі вніс і впровадив 65 пропозицій [11], інженер В. Д. Язев, що працює на Івано-Франківському хімічно-металургійному заводі (за десять років він одержав 33 авторських свідоцтва на винаходи, від впровадження яких одержано 1 млн. крб. економії [12, 16/I 1975]).

Нині в народному господарстві щодня реалізується 100 винаходів і 10 тис. раціоналізаторських пропозицій. За чотири роки п'ятирічки новатори країни заощадили 14,8 млрд. крб. проти 12,5 млрд. крб. в попередній п'ятирічці [18, с. 21]. Новатори Української РСР за цей час зекономили 3 млрд. крб. [29, с. 43]. Саме завдяки ініціативі новаторів протягом 1971—1975 рр. було організовано серійне виробництво 5 тис. нових машин, апаратів, приладів, введено в дію 10 тис. механізованих поточкових і автоматичних ліній, близько 6 тис. підприємств, дільниць і вузлів комплексно механізовано і автоматизовано, 80 тис. одиниць технічного устаткування модернізовано [29, с. 44; 12, 20/IX і 19/XII 1975].

На багатьох підприємствах раціоналізатори і винахідники відіграли важливу роль у боротьбі за підвищення продуктивності праці. Наприклад, на Северодонецькому хімічному комбінаті «Азот» протягом п'ятирічки запроваджено 110 винаходів і 19 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дали 14,7 млн. крб. економії і сприяли підвищенню продуктивності праці на 34%. Восьми їх виробам присвоєно Знак якості. Апаратник В. С. Макаренко за 25 років розробив і впровадив 2 винаходи і 200 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 230 тис. крб. Комуніст В. В. Галкін, включившись у змагання за дострокове виконання особистої п'ятирічки, відмовився від помічника і почав обслуговувати замість двох колон синтезу аміаку три, внісши ряд удосконалень у технологічний процес. Про завершення особистої п'ятирічки він рапортував через три роки і шість місяців. Його приклад наслідували 700 робітників, з них 500 виконали п'ятирічку достроково. В цілому комбінат вже у березні 1975 р. виконав п'ятирічне завдання по випуску мінеральних добрив, а в липні — по випуску аміаку [12, 20/IX 1975; 12, 13/II 1976].

Закріплюючи і розвиваючи успіхи, досягнуті в попередні роки, передові робітники й майстри, інженерно-технічні працівники заводу ім. Малишева виступили з рядом нових починань, внесли багато раціоналізаторських пропозицій. Одна з перших на Україні бригада комуністичної праці Л. І. Волкова з чавуноливарного цеху працює під девізом: «Вчора — рекорд, сьогодні — норма». Їх почин підтримали 7 тис. робітників заводу. Свою п'ятирічку формувальники, очолювані Волковим, виконали за чотири роки і три

місяці, зекономивши 300 тис. карбованців. Набрала поширення і ініціатива комуністів бригади сталеварів, якою керує парторг В. Д. Давидов. Вони запропонували складати комплексні плани скорочення втрат, економії матеріалів, енергетичних і матеріальних ресурсів на кожному робочому місці. Бригада в 1975 р. заощадила 970 т сталі. Її почин підтримали 249 бригад, які зекономили 200 тис. крб.

На заводі народилася така форма роботи, як бригади творчої співдружності, коли робітники разом з інженерно-технічними працівниками і вченими розв'язують важливі виробничі питання. В 1975 р. було 373 бригади творчої співдружності, які об'єднували понад півтори тисячі чоловік. Їх внесок становив 300 тис. крб. Спільними зусиллями робітників-винахідників, інженерів, техніків і вчених (а на заводі працюють 4 доктори наук, 44 кандидати, 60 аспірантів) було впроваджено понад 400 спеціальних верстатів, організовано 140 поточкових механізованих ліній. Шість цехів і 11 дільниць комплексно механізовані. Колектив заводу, ставши на шлях масового винахідництва і раціоналізаторства, завершив план дев'ятої п'ятирічки по обсягу виробництва 27 листопада, по реалізації продукції — 15 грудня 1975 р. [12, 26/IV і 24/VIII 1975; 13, 20/II 1976].

На Україні, як і в інших республіках, розгорнувся рух за складання особистих і комплексних планів підвищення продуктивності праці під девізом: «П'ятиденку — за чотири дні, п'ятирічку — за чотири роки». Першими під таким прапором почали змагатися шліфувальники Ленінградського заводу ім. Кірова Є. Лебедев і А. Козлов. Їх підтримали 80 тис. ленінградців та багато тисяч трудящих інших міст країни. В УРСР підхопили цей рух шліфувальники заводу «Арсенал» А. Я. Донченко та слюсар-складальник В. П. Філіпов. За ними включилися в змагання тисячі робітників заводу. Достроково виконали свої п'ятирічні плани 155 бригад, 38 дільниць, близько 3 тис. виробничників. Колектив заводу ще в листопаді 1974 р. завершив п'ятирічне завдання по зростанню продуктивності праці, а в червні 1975 р. — план по обсягу виробничої продукції. Зокрема, Данченко і Філіпов своє п'ятирічне завдання виконали за чотири роки [12, 28 і 29/X 1975].

Славну сторінку у літопис боротьби за дострокове виконання п'ятирічки вписали гірники республіки. Вони розгорнули масове змагання під девізом: «Новій техніці — високе навантаження». На основі ефективного використання нової техніки шахтарі Донбасу та інших вугільних басейнів добилися високої продуктивності праці, світових рекордів по видобутку вугілля. Застрільниками руху за збільшення навантаження на лаву до 1000 з лишком тонн вугілля на добу були члени бригади І. І. Стрельченка, що працює на шахті «Трудівська» Донецької області. У 1966 р. цій бригаді було доручено вперше освоїти механізований вуглевиймальний комплекс. Спочатку вони щодоби видобували по 1000 т вугілля, а в кінці восьмої п'ятирічки — по 2000 т. Рекорд, досягнутий в роки восьмої п'ятирічки, став нормою в дев'ятій як для бригади Стрель-

ченка, так і для багатьох інших колективів шахтарів Донбасу та інших вугільних басейнів країни. У завершальному році п'ятирічки бригада Стрельченка видобувала по 3000 т на добу. В цілому шахта «Трунівська» завершила п'ятирічний план по видобутку вугілля в червні 1975 р. [14, 23/X 1975; 10, 14/XI 1975].

Великих успіхів досягли й інші шахтарські колективи. Так, бригада В. Г. Мурзенка, що працює на шахті «Червоний партизан» Ворошиловградської області, систематично видавала на-гора по 4 тис. т вугілля щодоби. Цій же бригаді належить рекорд по видобутку вугілля за місяць: 207 тис. т. Такого не знала світова практика [12, 31/VIII 1975; 10, 22/VIII 1975; 30, с. 4]. За останній період ряди «тисячників» значно зросли. Якщо в 1970 р. так працювали лише 150 бригад в країні, то в кінці дев'ятої п'ятирічки — 477, з них 136 — на Україні. На долю «тисячників» припадає понад 30% видобутку вугілля. Продуктивність праці в цих бригадах у два — три рази перевищує середні показники по галузі [10, 11/XI 1975; 13, 2/XII 1975]. Шахтарі республіки, здійснюючи рішення XXIV з'їзду партії, 6 грудня достроково виконали завдання п'ятирічного плану і внесли вагомий вклад у забезпечення народного господарства країни паливом. Дуже важливо, що весь приріст видобутку вугілля забезпечено за рахунок збільшення продуктивності праці [12, 7/XII 1975].

Високої продуктивності добилися і гірники Кривбасу. Ще на початку п'ятирічки екскаваторник В. К. Мироненко з Південного гірничозбагачувального комбінату почав вантажити не менше як 100 тис. кубометрів руди на місяць і першим у країні вийняв екскаватором 1 млн. т сировини. На кінець п'ятирічки його рекорд став нормою для 100 інших екіпажів: І. Стадниченка, М. Ємельянова, О. Дробота, В. Шевченка та інших [12, 21/XI 1975].

Масове соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки розгорнулося і серед металургів республіки, які зобов'язалися достроково виконати п'ятирічні завдання і виробити понад план тисячі тонн сталі, чавуну, прокату, труб. Передові металурги виступили ініціаторами змагання за максимальну продуктивність усіх агрегатів, за високу якість продукції. Бригада сталеварів заводу «Запоріжсталь», очолювана заслуженим металургом Є. П. Проскуріним, закликала металургів країни змагатися за економію робочого часу на кожній технологічній операції. Її бригада достроково освоїла проектну потужність двованнової печі і в 1974 р. виплавила понад 1 млн. т сталі, що є світовим рекордом. Передовий колектив, змагаючись з казахстанськими сталеплавильниками, добився рекордного показника — провів за добу 35 швидкісних плавок [13, 11/XI 1975]. Бригада сталеварів, очолювана В. Нікітенком (Макіївський металургійний завод), перекрила вдвоє потужність печі і на агрегатах середньої потужності щороку встановлювала світові рекорди плавки. Зокрема в 1974 р. вона виплавила 607 тис. т сталі [12, 6/XI 1975]. Бригада Г. Я. Горбаня на заводі «Азовсталь» у завершальному році п'ятирічки добилася скорочення плавки на своєму агрегаті на 20 хви-

лин і щодня виплавляла додатково десятки тонн сталі [12, 26/IV 1975]. Завдяки застосуванню нових методів праці і кращому використанню техніки майже всі металургійні заводи республіки достроково виконали свої п'ятирічні плани: «Запоріжсталь» — в кінці 1973 р., «Криворіжсталь» — у першому кварталі 1974 р., завод ім. Петровського — у жовтні 1974 року. Спільними зусиллями металурги республіки добилися значно кращого використання виробничої площі. Якщо в 1970 р. середньодобова виплавка сталі з одного квадратного метра поду печі становила 10,08 т, то в 1974 р. — 11,08 т [29, с. 66].

Будівельники республіки, підхопивши почин М. А. Злобіна (Головмосбуд), почали застосовувати бригадний госпрозрахунок, який забезпечує гармонійне поєднання інтересів держави і трудівників, впливає на розвиток творчої ініціативи і змагання. Підписавши відповідний договір з адміністрацією, члени бригади беруть повну відповідальність за долю плану, за своєчасне спорудження будинків, підприємств. Одним з перших на Україні метод бригадного підряду почали застосовувати будівельники Головіків-міськбуду. Бригада В. С. Артеменка, змагаючись із бригадою М. А. Злобіна, за чотири роки спорудила 14 будинків площею 90 тис. квадратних метрів, скоротивши нормативний час на кожний будинок в середньому на 15,5 дня. Продуктивність праці в бригаді підвищилася на 42%. У 1975 р. в комбінаті по-новому працювало 23 бригади і кожна добивалася високої продуктивності [12, 26/IV 1975]. В цілому в 1975 р. працювало за підрядним методом 30 тис. бригад, з них на Україні — близько 6 тисяч. Аналіз праці 1164 госпрозрахункових бригад показав, що строки будівництва у зловінців зменшилися на 17—20%, а продуктивність праці підвищилася проти середнього рівня на 23% [10, 3/XI 1975].

Хіміки, машинобудівники, використовуючи метод оперативного планування, вперше застосованого на Щокінському хімічному комбінаті, почали нарощувати випуск продукції без збільшення кількості працюючих. Колектив Дарницького шовкового комбінату в 1969—1972 рр., використавши щокінський досвід, зумів зменшити число робітників на 905 чоловік і підвищити продуктивність праці на 61% [23, с. 52]. На харківському заводі «Кондиціонер» бригада комуністичної праці, яку очолює комуніст М. М. Чеканов, на 50% скоротила кількість працівників і збільшила продуктивність праці у два рази. Це вдалося здійснити завдяки тому, що кожен робітник володів кількома професіями. Бригада Чеканова достроково виконала завдання дев'ятої п'ятирічки. Причому на її продукцію — баки промивних камер кондиціонерів — з початку п'ятирічки не було жодної реклаमाції [13, 31/X 1975]. Застосовуючи щокінський метод господарювання, трудящі України добиваються значного підвищення продуктивності праці.

Чудовий почин виник у ході підготовки до святкування 30-річчя перемоги над фашистською Німеччиною. Московські комсомольці І. Скрипник і І. Бондарева закликали молодь країни стати на трудову вахту під девізом «За себе і за того хлопця». Цей почин був

підхоплений багатьма робітниками України. Наприклад, на заводі ім. Малишева слюсарі зварювального цеху М. Панкратов, В. Мартинов і М. Ганаза включили до своєї бригади політрука безсмертних панфіловців В. Г. Ключкова і на початку 1975 р. щодня виконували норму на 199% [13, 25/I 1975]. Бригада М. П. Пікулина на шахті ім. Кірова Ворошиловградської області виконувала другу норму за Олега Кошового [12, 13/III 1975]. На Миколаївському заводі «Дормашина» комсомольсько-молодіжна бригада ковалів взяла зобов'язання, в якому говорилося: «Виконувати змінно-добові завдання за Героя Радянського Союзу М. А. Гребенюка на 150—155%, план першого кварталу завершити 28 березня — до дня визволення Миколаєва від фашистських загарбників». І це зобов'язання вони виконали. Систематично підвищуючи продуктивність праці, комсомольці В. Чередниченко, О. Голубов та інші вже в лютому завершили свої п'ятирічки. Всі виготовлені ними деталі прийняті з першого подання [12, 4/II 1975].

Трудящі республіки, включившись у змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки, організували масовий похід за економію матеріалів, сировини, палива, електроенергії тощо. І це не випадково. Адже бережливість — характерна риса радянського працівника і взагалі соціалістичного господарювання. Зниження матеріальних затрат на вироблювану продукцію тільки на один процент рівнозначне додатковому збільшенню національного доходу майже на 4 млрд. крб. [10, 4/I 1975]. Важливу роль у цьому відношенні відіграли масові огляди використання резервів, особисті рахунки економії, випуск продукції за рахунок зекономлених матеріалів і сировини тощо. Так, у 1971 р. був проведений Всесоюзний огляд використання резервів і режиму економії. Тільки в Харкові у цій кампанії взяли участь 400 тис. чоловік, які подали більше 100 тис. пропозицій, з них майже половину впроваджено у виробництво з економічним ефектом 100 тис. крб. На Львівському автобусному заводі члени бригади М. І. Миляна, розгорнувши змагання за економію сировини, матеріалів, уже кілька років виготовляють кожну одинадцяту деталь із заощадженого металу. Завдання дев'ятої п'ятирічки завершили за 3 роки і 11 місяців. Продуктивність праці за п'ятиріччя підвищено удвоє. Виготовлено понад план комплектуючих деталей і вузлів на 421 автобус [12, 26/IV 1975 і 30/III 1976]. Почин цієї бригади підтримали 100 тис. трудящих області. З цінною ініціативою виступили металурги Макіївського металургійного заводу, які запропонували працювати тільки на мінусових допусках. Використовуючи цей метод, металурги Комунарського заводу тільки за дев'ять місяців 1975 р. зекономили 5 тис. т металу [12, 12/XI 1975]. Рішуча боротьба за режим економії розгорнулася у всіх галузях. За п'ять років за рахунок режиму економії на Україні заощаджено 600 млн. крб. [12, 20/IX 1975].

Підвищення якості продукції — одне з найважливіших завдань виробництва. Л. І. Брежнев у промові «П'ятдесят років Радянської Молдавії» підкреслював: «Основна особливість нинішнього етапу нашого розвитку полягає саме в тому, що на перший план все

більше й більше висуваються, поряд із кількісними, якісні фактори економічного зростання нашої країни» [12, 12/X 1974]. Масове змагання за поліпшення якісних показників особливо посилилося в останні роки п'ятирічки. Передові робітники виступили з рядом пропозицій, спрямованих на виготовлення продукції на рівні кращих вітчизняних і зарубіжних зразків, за право виготовляти продукцію з особистим Знаком якості. Наприклад, робітники заводу «Електросила» закликали трудящих країни працювати під девізом «Кожному новому виробові — Знак якості» [10, 22/II 1975]. Трудящі Тираспольської шовкової фабрики запропонували організувати наскрізні бригади відмінної якості [14, 29/XI 1974]. Трудящі Львівської області пішли ще далі і запропонували організувати комплексну систему управління якістю. Ця ініціатива схвалена ЦК КПРС і запроваджується на багатьох підприємствах країни. Її суть полягає в тісному зв'язку технічних, економічних, організаційних і соціальних заходів на всіх етапах формування якості — від конструювання до виробництва і експлуатації [12, 24/IX 1975]. Важливим наслідком змагання за підвищення рівня якості продукції є систематичне збільшення виробів з державним Знаком якості: у 1970 р. його було присвоєно 375 виробам, а в 1974 р. — 2582. На 1 січня 1975 р. в республіці випускалося 4,6 тис. виробів із Знаком якості [29, с. 44].

Отже, в роки дев'ятої п'ятирічки соцзмагання стало дійсно масовим і відіграло надзвичайно важливу роль у боротьбі трудящих за дострокове виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС. Виступаючи перед виборцями Бауманського виборчого округу Москви, Л. І. Брежнев говорив: «В роки цієї п'ятирічки з особливою силою розгорнулося соціалістичне змагання. І форми його, і зміст його тепер багато в чому нові, вони відповідають рівневі розвитку країни, вимогам нашого майбутнього» [12, 14/VI 1975]. В авангарді цього змагання йде робітничий клас. Запровадження в життя його починань і пропозицій сприяло успішному виконанню соціалістичних зобов'язань, напружених зустрічних планів. Багато робітників і інших трудящих достроково рапортували про досягнення рубежів п'ятирічки. Так, у вересні 1975 р. в республіці виконали п'ятирічні плани більше 600 тис. працівників, 25 тис. цехів, змін, бригад, ферм, 1640 колективів промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. Понад 190 новаторів завершили виконання двох п'ятирічок [12, 2/IX 1975]. В цьому ж місяці трудящі Української РСР завершили виконання завдань п'ятирічки по зростанню обсягів промислового виробництва. Випуск промислової продукції за п'ятирічку зріс на 41,3%, понад річні плани її реалізовано на 6,2 млрд. крб. Майже чотири п'ятих приросту валової продукції забезпечено за рахунок зростання продуктивності праці [12, 11/II 1976]. Трудящі України, широко розгорнувши передз'їздівське змагання, успішно справились з виконанням взятих зобов'язань — до початку XXV з'їзду КПРС реалізували понад план продукції на 170 млн. крб. при зобов'язаннях 150 млн. крб. [12, 26/II 1976].

Успіхи Радянської України, досягнуті в роки дев'ятої п'ятиріч-

ки, є яскравим доказом переваги єдиного народногосподарського комплексу країни, дружби і взаємодопомоги всіх радянських людей, вірних принципам радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. Партія і уряд високо цінують заслуги новаторів, передовиків виробництва. Більше 215 тис. переможців змагання нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, кращим колективам вручено перехідні Червоні прапори і Пам'ятні знаки. За видатні успіхи у праці 119 робітників, колгоспників і інженерно-технічних працівників удостоєні Державної премії СРСР за 1975 р. Серед них 15 передовиків змагання Української РСР: шахтарі — І. І. Стрельченко, В. Г. Клименко, В. Г. Мурзенко, металурги — Є. І. Проскурін, І. М. Білий, будівельник — В. С. Артеменко, ткаля — В. В. Коломієць та ін.

Великі плани Комуністичної партії закликають трудящих Країни Рад до нового піднесення всенародного соціалістичного змагання, нових патріотичних звершень. У масовості і дієвості змагання — запорука здійснення історичних рішень XXV з'їзду КПРС, дальших перемог радянського народу на шляху до комунізму.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Великий почин. — Повн. збір. тв., 39, с. 1—27.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 358 с.
3. XXIV з'їзд Компартії України. Стенографічний звіт. К., Політвидав України, 1972. 396 с.
4. Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання. Постанова ЦК КПРС. К., Політвидав України, 1971. 15 с.
5. Про соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС. Постанова ЦК КПРС. — «Радянська Україна», 1975, 22 серпня.
6. Брежнєв Л. І. Промова перед виборцями Бауманського виборчого округу Москви. — «Радянська Україна», 1975, 14 червня.
7. Брежнєв Л. І. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., Політвидав України, 1976, 108 с.
8. Щербинський В. В. Працювати краще, ефективніше, примножувати трудові традиції. — «Радянська Україна», 1975, 26 квітня.
9. Щербинський В. В. Звіт ЦК Комуністичної партії України XXV з'їзду Компартії України. — «Радянська Україна», 1976, 11 лютого.
10. Газ. «Правда» (орган ЦК КПРС), 1975—1976 рр.
11. Газ. «Рабочая газета» (орган ЦК Компартії України), 1974—1975 рр.
12. Газ. «Радянська Україна» (орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів Української РСР), 1975—1976 рр.
13. Газ. «Соціалістична Харківщина» (орган Харківського обкому Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих), 1975 р.
14. Газ. «Комсомольская правда» (орган ЦК ВЛКСМ), 1975—1976 рр.
15. Ж. «Под знаменем ленинизма» (орган ЦК Компартії України), 1975 р.
16. Ж. «Коммунист» (орган ЦК КПРС), 1975, № 12.
17. «Український історичний журнал» (орган Інституту історії АН УРСР, Інституту історії партії при ЦК КП України), 1975, № 6.
18. Ж. «История СССР» (орган Інституту історії АН СРСР), 1975, № 4.
19. Бистрівський О. Трудова активність робітників у комуністичному будівництві. К., Політвидав України, 1973. 128 с.
20. Воробьева М. П. Социалистическое соревнование и дисциплина труда. М., «Мысль», 1975. 78 с.
21. Иванов Э. П. Производственный коллектив и социалистическое соревнование. М., «Мысль», 1976. 170 с.
22. КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України. К., Політвидав України, 1975. 284 с.

23. Колесников Л., Лойко Н. Социалистическое соревнование и научно-технический прогресс. К., Політвидав України, 1974. 168 с.
24. Коломійченко І. І. Економіка — вирішальна ділянка боротьби за комунізм. К., «Знання», 1975. 46 с.
25. Куторжевский Г. А., Смирнов В. А. Социалистическое соревнование. М., Политиздат, 1974. 112 с.
26. СССР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический сборник. М., «Статистика», 1975. 224 с.
27. Смольков В. Г. Социалистическое соревнование в условиях развитого социализма. М., «Мысль», 1974. 190 с.
28. Сологуб В. А. Социалистическое соревнование и коммунистическое воспитание трудящихся. М., Профиздат, 1974. 96 с.
29. УССР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический справочник. К., «Техника», 1975. 244 с.
30. Фединин В. К. Социалистическое соревнование на современном этапе. М., «Экономика», 1974. 180 с.

В. І. БУЛАХ, канд. іст. наук

ЛЕНІНЬСЬКА ІДЕЙНА СПАДЩИНА І ПРОБЛЕМИ РАДЯНСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

У ленінізмі — вічно живому джерелі революційної думки і дії — радянські люди черпають сили і натхнення для успішної боротьби за побудову комуністичного суспільства. «Ленінізм, як вічно живе вчення, вчення, що розвивається, — говорить у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, — був, є і буде в центрі ідейного життя партії, основою всієї її революційно-перетворюючої діяльності. Звертаючись до ідейної спадщини В. І. Леніна, партія вбачає своє найважливіше завдання в тому, щоб на основі ленінських думок, ленінської методології знаходити розв'язання актуальних проблем комуністичного будівництва» [17, с. 116].

У великій ленінській ідейній спадщині центральне місце займає вчення про диктатуру пролетаріату і соціалістичну державу. Тепер в умовах розвинутого соціалістичного суспільства поряд з створенням матеріально-технічної бази комунізму, підвищенням соціально-політичної активності народних мас постають все нові й нові завдання дальшого зміцнення соціалістичної держави, удосконалення всієї системи політичної організації суспільства. Сучасний період розвитку нашого суспільства характеризується зростанням ролі Рад депутатів трудящих, які найповніше втілюють народовладдя в усіх сферах життя країни.

Турбуючись про комплексний розвиток економічного, соціально-політичного і духовного життя суспільства, КПРС приділяє особливу увагу діяльності Рад, що являють собою основу соціалістичної всенародної держави. Історичний досвід переконливо підтвердив положення марксизму-ленінізму, що соціалістична держава, як найважливіша частина політичної надбудови над економічним базисом суспільства, повинна не тільки адекватно відбивати рівень продуктивних сил і характер виробничих відносин, але й активно впливати на їх розвиток, створюючи необхідні політичні умови для успішного переростання соціалізму у комунізм. В зв'яз-

ку з цим набувають особливо важливого теоретичного і практичного значення проблеми радянського будівництва.

Глибокий зміст політики партії в галузі соціально-політичного розвитку, який пронизує рішення XXIV з'їзду КПРС, полягає в тому, щоб органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з ефективними формами соціалістичного управління, маючи на меті найповніше використання резервів соціалізму, реалізацію його економічного, соціально-політичного та ідейного потенціалу. У загальній системі соціалістичного управління радянське будівництво, як організаційно-політична діяльність по здійсненню народовладдя і наукове узагальнення її, набуває все більшого значення, бо воно, насамперед, пов'язане з втіленням у життя ленінського положення про залучення всіх членів суспільства до управління його справами.

На жаль, в історичній літературі це питання ще не знайшло достатнього висвітлення. У статті зроблена спроба розкрити значення ленінської ідейної спадщини про Ради в умовах розвинутого соціалізму і показати, зокрема, провідну роль Рад у політичній системі радянського суспільства, у зміцненні союзу робітничого класу й селянства, єдності і дружби народів соціалістичної Батьківщини та в залученні всіх трудящих до участі в управлінні державою. Досліджуючи сучасні проблеми радянського будівництва, автор керувався найважливішими положеннями основоположників марксизму-ленізму, насамперед ленінською ідейною спадщиною, документами КПРС, законодавчими актами Радянської держави та працями визначних діячів КПРС.

Ради робітничих депутатів вперше виникли у 1905 р. в результаті революційної творчості пролетаріату Росії, який піднявся на боротьбу з неадекватним царським самодержавством. Всесвітньо-історична заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він побачив у Радах органи боротьби за перемогу революції, за соціалізм. Ця думка сформульована В. І. Леніним в таких його працях, як «Наші завдання і Рада робітничих депутатів» [1], «Умираюче самодержавство і нові органи народної влади» [2], «Соціалізм і анархізм» [3] та інших творах, написаних в 1905—1906 роках.

У період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями в Росії В. І. Ленін посилено розробляє питання про характер та форму майбутньої пролетарської влади, ретельно вивчає все, що було написано К. Марксом і Ф. Енгельсом про державу. В праці «Марксизм про державу» він уперше сформулював поняття «республіки Рад», як держави, створюваної на основі заміни пролетаріатом «старої («готової») державної машини і парламентів Радами робітничих депутатів та їх довіреними особами» [7, с. 222].

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. у «Листах з далека» [4] В. І. Ленін всебічно розкриває роль та завдання Рад і їх значення у боротьбі за перемогу соціалістичної революції. У «Квітневих тезах» [5] він сформулював свій геніальний висновок про необхідність республіки Рад та вказав на її корінні відмін-

ності від буржуазної парламентарної республіки. У працях «Держава і революція» [6], «Чи вдержать більшовики державну владу?» [9], «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» [8]. В. І. Ленін всебічно обґрунтував закономірність та неминучість установалення диктатури пролетаріату, розробив марксистське вчення про дві фази розвитку комуністичного суспільства, показав, що пролетарська держава є головним і вирішальним знаряддям соціалістичної революції і побудови соціалістичного суспільства.

Проголошення В. І. Леніним республіки Рад як форми соціалістичної держави робітників і селян було дальшим розвитком марксистського вчення в нових умовах. Це було велике наукове відкриття, яке справило вирішальний вплив на історичну долю нашої країни. Надаючи Радам винятково важливого значення, В. І. Ленін вказував: «Якби народна творчість революційних класів не створила Рад, то пролетарська революція була б у Росії справою безнадійною» [9, с. 290].

Після перемоги Великого Жовтня В. І. Ленін, перебуваючи на чолі першої в світі соціалістичної держави, продовжував розробку теоретичних проблем диктатури пролетаріату та її державної форми — республіки Рад. У багатьох працях, статтях, листах і виступах В. І. Ленін дав глибоко науковий аналіз суті Радянської держави, визначив шляхи її розвитку, показав особливості пролетарської демократії і її корінні переваги перед буржуазною демократією, розробив принципи управління соціалістичною державою, розвинув вчення про провідну роль Комуністичної партії в Радянській державі, показав міжнародне значення досвіду республіки Рад.

Радянська влада — це не тільки система державних представницьких органів народу в особі Рад, як про це прийнято писати в нашій літературі. В. І. Ленін використовував поняття «Радянська влада» насамперед для визначення політичної влади робітничого класу, підкреслюючи її радянську форму. Крім того, за Леніним, Радянська влада — це і організаційна форма соціалістичної держави, і сукупність всіх організацій трудящих мас, суспільний і державний лад. Сказане підтверджує відома ленінська формула: «*Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни*» [13, с. 151].

Якщо електрифікація всієї країни означає створення матеріально-технічної бази комунізму, то Радянська влада означає всю політичну надбудову, всю політичну організацію суспільства, тобто Ради і всі інші об'єднання трудящих, що організують під керівництвом Комуністичної партії радянський народ на здійснення завдань побудови комунізму. Ця класична формула органічно поєднує економічну й політичну сторони будівництва комуністичного суспільства, вона є основою для визначення співвідношення політичної організації суспільства і матеріально-технічної бази комунізму в практичній діяльності нашого народу, партії, держави.

Вся історія нашого соціалістичного суспільства, всі його великі завоювання зв'язані з розвитком і зміцненням органів народо-

владдя. Тільки з створенням Рад стало можливим розв'язання такого складного завдання, як створення багатонаціональної соціалістичної держави. «Завдяки їх близькості і доступності всім верствам трудового населення Ради дали змогу об'єднати навколо робітничого класу багатомільйонні маси селянства, всіх трудящих різних національностей. Сама інтернаціональна природа Рад спонукала трудящі маси республік до створення єдиної держави. Досвід діяльності Рад показав, що робітники і селяни можуть успішно управляти державою на засадах найширшого і найпослідовнішого демократизму, повної національної рівності» [21, с. 7].

Виробляючи науково обгрунтовану політику, В. І. Ленін, Комуністична партія завжди надавали вирішального значення організації практичної діяльності партійних, державних і громадських організацій, всіх трудящих мас, спрямованої на здійснення завдань будівництва соціалізму і комунізму. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановленням Радянської влади широко розгорнулась організаційно-політична діяльність по здійсненню соціалістичної державної влади на основі справжнього народовладдя. Ця діяльність партійних, радянських і громадських організацій трудящих, широких мас робітників і селян, оплодотворена ленінськими теоретичними й організаційними принципами, і є радянське будівництво.

Протягом всієї історії боротьби нашого народу за перемогу соціалізму і його зміцнення Комуністична партія надавала величезного значення соціалістичній державі, її основі — Радам, розвитку, удосконаленню і втіленню в життя ленінських організаційно-політичних принципів у їх діяльності, добиваючись того, щоб рівень радянського будівництва відповідав потребам переростання соціалізму в комунізм.

Головним знаряддям радянського народу в боротьбі за перемогу соціалізму і побудову комуністичного суспільства була і залишається соціалістична держава і її фундамент — Ради, керовані Комуністичною партією. Ради, викликані до життя творчістю революційних мас, понад півстоліття забезпечують всім народам Радянського Союзу справжнє народовладдя. Ради — повноправні, єдині і постійні органи державної влади. Вони являють собою джерело повноважень всіх інших органів держави, які підпорядковані їм і відповідальні перед ними. Ради з своїми адміністративними і господарськими органами, культурно-освітніми та іншими закладами займають провідне місце в політичній системі радянського суспільства. Таким чином, Радам, які уособлюють суверенну владу народу, належить уся повнота державної влади в країні.

Від будь-якої іншої політичної форми держави Ради відрізняє те, що вони — єдина система державної влади в центрі і на місцях, котра діє на принципах демократичного централізму. Їх перевага в поєднанні представницької і безпосередньої демократії, законодавчої влади і управління, у виконанні функцій державної влади і місцевого самоуправління. Ради, найповніше виражаючи наро-

довладдя, виступають як керівні, координуючі і контролюючі центри державної діяльності, як основа всього державного апарату. До загальних принципів організаційної діяльності Рад В. І. Ленін відносив участь трудящих мас в управлінні державними справами, соціалістичну законність, планування, демократичний централізм, рівноправність національностей, гласність і науковість.

Ленінські принципи радянського будівництва відбиті в рішеннях з'їздів і конференцій Комуністичної партії, Пленумів її ЦК, в Конституції та інших законодавчих актах. у практичній діяльності КПРС і Рад по здійсненню завдань комуністичного будівництва. Неоціненне значення теоретичної розробки В. І. Леніним різних питань змісту та форми Радянської влади для діяльності Рад в умовах розвинутого соціалізму простежується при аналізі найважливіших положень радянської політичної системи, що мають неминучий характер.

Здійснення диктатури пролетаріату, вищим принципом якої є союз робітничого класу й селянства, вимагало такої організаційної форми державної влади, котра адекватно відбивала б соціальну базу цієї влади. Ради, за визначенням В. І. Леніна, і виявили себе як «організаційна форма диктатури пролетаріату» [11, с. 184]. Об'єднуючи і згуртовуючи трудящих міста і села, незалежно від їх класової відмінності, в політичному, державному житті, Ради відіграють історичну роль у зміцненні союзу робітничого класу й селянства, що є політичною основою соціалістичного суспільства. Цю роль В. І. Ленін підкреслював особливо: «Союз робітників і селян — ось що дала нам Радянська влада. Ось у чому її сила. Ось у чому запорука наших успіхів і нашої остаточної перемоги» [14, с. 54]. І як тільки найважливіше ленінське положення було залишено без уваги і допущено суб'єктивізм (у свій час ряд ланок місцевих Рад депутатів трудящих було реорганізовано на промислові і сільські), виявилась дисгармонія в системі органів державної влади, порушення цілісності цієї системи, налагоджених роками раціональних організаційних і політичних відносин, відповідних способу суспільного виробництва і класовій структурі нашого суспільства. Тому відновлення ленінських норм побудови і функціонування місцевих радянських, партійних і громадських організацій у відповідності з рішеннями листопадового (1964) Пленуму ЦК КПРС було закономірним. До того часу, поки в соціалістичному суспільстві залишаються відмінності між робітничим класом і селянством, у зміцненні союзу між ними найважливішу роль відіграватиме державна влада, організаційні форми і методи функціонування якої мають повністю відповідати процесові становлення класової однорідності суспільства.

Перемога соціалізму створила всі умови не тільки для швидкого зростання продуктивних сил, але й для поглиблення, дальшого удосконалення суспільних відносин. Протягом останніх тридцяти з лишком років наше суспільство неухильно удосконалювалось, набувало нових рис, характерних для розвинутого соціалізму

з відповідною політичною організацією, високим рівнем демократизму, гарантованістю свобод і прав людини.

«За роки соціалістичного будівництва,— говорив Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, — в нашій країні виникла нова історична спільність людей — радянський народ. У спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях за його захист народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями — відносини дружби і співробітництва. Наші люди спаяні спільністю марксистсько-ленінської ідеології, високих цілей будівництва комуністичного суспільства» [17, с. 87].

З численних теоретичних положень, сформульованих В. І. Леніним про участь трудящих мас в управлінні державою і всіма справами суспільства, виділяються два найбільш загальних аспекти, які мають велике практично-політичне значення. Це, по-перше, перетворення Рад в працюючі представницькі органи; по-друге, залучення всіх трудящих до участі в безпосередньому виконанні державної влади.

Марксизм-ленінізм викрив буржуазну теорію «поділу властей». Для того, щоб нова, соціалістична державна влада об'єднала законодавчу і виконавчу функції, необхідно було і теоретично, і практично розробити конкретні організаційні форми реалізації цього нового соціалістичного принципу. В. І. Ленін вчив, що Ради повинні «сполучати вигоди парламентаризму з вигодами безпосередньої і прямої демократії, тобто сполучати в особі виборних представників народу і законодавчу функцію і виконання законів» [9, с. 289]. В. І. Ленін надавав першорядного значення повсякденній праці депутатів у Радах, вчив, щоб вони не тільки брали участь в засіданнях, але й практично постійно виконували їх рішення. У цьому він бачив принципову відмінність радянської форми держави від парламентської. І нам здається неправомірним називати Верховну Раду соціалістичним парламентом. Визначення *соціалістичний* не змінює суті. Адже парламент — форма буржуазної держави, Ради — форма соціалістичної держави. Треба завжди мати на увазі слова В. І. Леніна: «Робітники і селяни створили Радянську владу, скинувши буржуазію і буржуазний парламентаризм. Тепер важко не бачити, що це було... початком всесвітньої зміни двох всесвітньо-історичних епох: епохи буржуазії і епохи радянських державних установ пролетаріату» [12, с. 214].

В. І. Ленін надавав виключно важливого значення праву відкликання депутатів, коли вони не виправдують довір'я своїх виборців, яке зафіксовано всіма Радянськими Конституціями, а також створенню необхідних умов з тим, щоб депутат Ради мав фактичну можливість не тільки голосувати за прийняття законів та інших правових актів, але й брати вирішальну участь у виконанні функцій управління. Ухвалений сесією Верховної Ради СРСР в 1972 р. закон «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР» [22] є розвитком і законодавчим закріпленням найважливіших ленінських теоретичних основ про права і обов'язки депу-

татів представницьких органів соціалістичної держави, являє собою суспільно-політичний документ величезного ідеологічного звучання. Цей документ знаходиться у повній відповідності з досягнутим економічним рівнем, соціально-політичними відносинами і суспільно-політичною свідомістю радянських людей в умовах розвинутого соціалізму. Він відповідає потребам дальшого розвитку соціально-політичної активності будівників комунізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція, історичний досвід будівництва соціалізму і комунізму переконливо підтверджують правильність марксистсько-ленінського вчення про безперервне зростання ролі народних мас в суспільному прогресі, зокрема зростання їх соціально-політичної активності. З перших років Радянської влади В. І. Ленін теоретично обґрунтував необхідність широкого залучення, а потім залучення абсолютно всіх робітників і селян до управління своєю державою. У «Чергових завданнях Радянської влади» В. І. Ленін указував: «Метою нашою є *безплатне* виконання державних обов'язків *кожним* трудящим, по відбутті 8-годинного «уроку» продуктивної роботи: перехід до цього особливо важкий, але тільки в цьому переході запорука остаточного зміцнення соціалізму» [11, с. 192]. Формулюючи це завдання, В. І. Ленін розумів його трудність. Адже фактична участь трудящих мас у здійсненні суспільних функцій по управлінню державою зв'язана з такими об'єктивними факторами, як рівень матеріального і культурного життя, наявність вільного часу — з одного боку і рівень організаційної роботи державних органів та громадських організацій, направленість ідеологічного, ідейно-політичного виховання трудящих — з другого.

Об'єктивно усталені передумови для зростання участі народних мас в управлінні державою автоматично не реалізуються. Тут необхідний вплив суб'єктивного фактора, яким є організаційна діяльність, спрямована на залучення мас до управління державою. Досвід свідчить, що там, де організаційно-масова робота місцевих Рад знаходиться на високому рівні, широкі маси активно беруть участь в багатогранній діяльності місцевих органів державної влади. Бо в Радах поряд з 2,2 млн. депутатів [24, с. 6] працюють 30 млн. активістів [25, с. 131]. Разом з тим фактична участь трудящих у діяльності Рад ще не відповідає реальним можливостям, що з успіхом комуністичного будівництва в економічному, політичному і духовному житті суспільства постійно зростають. Досягнення оптимальної відповідності між фактичною участю мас в управлінні суспільством і потенціальними можливостями для цього у вирішальній мірі залежать від постійного виконання системи заходів організаційно-політичного і ідейно-виховного характеру. Одним з них і є удосконалення радянського будівництва як організаційно-політичної діяльності в сфері державного життя.

Всезростаюча участь народних мас в управлінні справами суспільства є закономірністю розвитку соціалізму в комунізм. Але об'єктивні закони проявляються через конкретну діяльність людей, яка організується. Соціалістична державність може успішно

розвиватися в суспільне комуністичне самоуправління тільки при активній участі народних мас в діяльності державних і громадських організацій. Чим далі соціалістичне суспільство розвиватиметься в комуністичне, тим більше підтверджуватиметься неминуще значення ленінських теоретичних положень про вирішальну участь всіх членів суспільства в управлінні його розвитком. Поступове відмирання Радянської держави з розвитком комуністичного суспільства відбуватиметься, як указував В. І. Ленін, «шляхом систематичного залучення все більшого числа громадян, а потім і поголовно всіх громадян до безпосереднього і щоденного несення своєї частки тягот по управлінню державою» [10, с. 71].

Удосконалення соціально-політичного устрою суспільства, розвиток радянської демократії, все ширше й повніше залучення трудящих до управління справами держави становить один з найважливіших елементів розвинутого соціалістичного суспільства. Побудова в нашій країні такого суспільства, зміни, що сталися в формі і характері діяльності соціалістичної держави, в її основі — Радах депутатів трудящих, — знайдуть, звичайно, відбиття у новому тексті Конституції Союзу РСР.

Здійснюючи заповіді В. І. Леніна, Комуністична партія надавала і надає великого значення удосконаленню стилю, форм і методів роботи Рад. Питання Радянського будівництва були в центрі уваги XXIII—XXIV з'їздів КПРС. Ряд постанов, спрямованих на створення сприятливих умов для дальшого зростання ролі Рад депутатів у житті суспільства, прийняв ЦК КПРС. Законодавчі органи Радянської держави ухвалили ряд важливих актів, що забезпечують підвищення ролі місцевих Рад у господарському і культурному будівництві. Турбуючись про те, щоб політична надбудова відповідала економічному базисові розвинутого соціалізму, КПРС спирається на основоположні ленінські принципи в державному будівництві, враховує нові явища суспільного життя і у відповідності з ними спрямовує соціально-політичний розвиток радянського суспільства. Завдяки цьому в країні створюються сприятливі умови для зростання ролі Рад депутатів трудящих, найповнішого виконання ними своїх функцій в усіх сферах економічного і соціально-політичного життя радянського суспільства.

На зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу Москви 14 червня 1974 р. Л. І. Брежнев підкреслив, що «на практиці, у житті наша держава від верху до низу управляється при повсякденній участі мас. І в цьому — найважливіше джерело динамізму нашого суспільства, стійкості політичної системи соціалізму» [23, с. 11]. Вивчення механізму здійснення народовладдя, пошуки різноманітних способів, які б дали можливість найповніше використати переваги радянської політичної системи у державній і громадській формах управління розвитком соціалістичного суспільства в комуністичне, становлять серцевину, головний зміст сучасних проблем радянського будівництва.

Розвиток соціалістичного суспільства, зростання творчої активності народних мас, посилення наукового управління суспіль-

ством зумовлюють безперервне збагачення змісту радянського будівництва. Головний напрямок своєї діяльності за розвинутого соціалізму Комуністична партія вбачає у всесторонньому розгортанні і удосконаленні соціалістичної демократії, в створенні умов для все зростаючої участі трудящих мас в управлінні державою, в господарському і соціально-культурному будівництві. «Вдосконалення нашої соціалістичної демократії ми розуміємо, — підкреслював Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — насамперед, як неухильне забезпечення дедалі ширшої участі трудящих в управлінні всіма справами суспільства, як дальший розвиток демократичних основ нашої державності, як створення умов для всебічного розквіту особи. В цьому напрямі партія працювала і працюватиме далі» [26, с. 7].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Наші завдання і Рада робітничих депутатів. — Повн. збір. тв., т. 12, с. 53—64.
2. Ленін В. І. Умиряюче самодержавство і нові органи влади. — Повн. збір. тв., т. 12, с. 114—118.
3. Ленін В. І. Соціалізм і анархізм. — Повн. збір. тв., т. 12, с. 119—122.
4. Ленін В. І. Листи з далека. — Повн. збір. тв., т. 31, с. 9—57.
5. Ленін В. І. Про завдання пролетаріату в даній революції. — Повн. збір. тв., т. 31, с. 110—114.
6. Ленін В. І. Держава і революція. — Повн. збір. тв., т. 33, с. 1—115.
7. Ленін В. І. Марксизм про державу. — Повн. збір. тв., т. 33, с. 119—225.
8. Ленін В. І. Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися. — Повн. збір. тв., т. 34, с. 143—188.
9. Ленін В. І. Чи вдержать більшовики державну владу? — Повн. збір. тв., т. 34, с. 273—321.
10. Ленін В. І. Сьомий екстрений з'їзд РКП(б). — Повн. збір. тв., т. 36, с. 1—73.
11. Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Повн. збір. тв., т. 36, с. 155—195.
12. Ленін В. І. Відповідь на відкритий лист спеціаліста. — Повн. збір. тв., т. 38, с. 212—216.
13. Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад. — Повн. збір. тв., т. 42, с. 85—195.
14. Ленін В. І. До чотирирічного ювілею «Бедноты». — Повн. збір. тв., т. 45, с. 54—55.
15. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав, 1973. 144 с.
16. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1974. 27 с.
17. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 320 с.
18. Об улучшении деятельности Советов депутатов трудящихся и усилении их связей с массами. Постановление ЦК КПСС от 22 января 1957 г. — «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, изд. 8, т. 7. М., Политиздат, 1971, с. 237—248.
19. О работе местных Советов депутатов трудящихся Полтавской области. Постановление ЦК КПСС от 16 ноября 1965 г. — Там же, т. 8, с. 553—558.
20. Об улучшении работы сельских и поселковых Советов депутатов трудящихся. Постановление ЦК КПСС от 8 марта 1967 г. — Там же, т. 9, с. 239—243.
21. О подготовке к 50-летию образования СССР. Постановление ЦК КПСС. М., Политиздат, 1972. 31 с.

22. Закон Союза Советских Социалистических Республик «О статусе депутатов Советов депутатов трудящихся в СССР». М., Госюриздат, 1972. 11 с.
23. «Коммунист», 1974, № 9.
24. «Коммунист», 1975, № 10.
25. «Политическое самообразование», 1975, № 10.
26. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.

Ю. Й. ЖУРАВСЬКИЙ, канд. іст. наук

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції почався якісно новий період в історії всіх галузей знань, пов'язаних з вивченням життя суспільства. Знищення соціального й національного гніту, утвердження марксистсько-ленінської ідеології, ленінська теоретична спадщина, турбота Комуністичної партії про розвиток науки — все це створювало вже в перші роки Радянської влади необхідні об'єктивні умови для розвитку української історичної науки. Помітний внесок у вивчення вітчизняної історії та важливих проблем всесвітнього історичного процесу зробили науковці Харківського державного університету¹. Багато їх праць одержало високу оцінку наукової громадськості країни. Проте ще немає жодної узагальнюючої роботи, яка розглядала б основні напрямки наукової діяльності істориків Харківського університету радянської доби. Заповнити цю прогалину — мета пропонованої статті.

* * *

Наукова діяльність істориків університету з часів громадянської війни до 1933 р., тобто до відновлення його, мала специфічний характер, обумовлений розвитком вищої школи України того періоду.

У Харкові двадцятих років вся наукова робота з історії зосереджувалася у чотирьох центрах: 1) інституті марксизму; 2) інституті української культури; 3) Істпарті і 4) Укрцентроархіві. У їх роботі помітну роль відігравали викладачі навчальних закладів, утворених на базі Харківського університету. Протягом першого десятиріччя Радянської влади зусилля харківських науковців були спрямовані на дослідження історії України, зокрема її лівобережної частини, історії суспільно-політичного та революційного руху на Україні. Значна заслуга у визначенні цих питань належить відомому українському історикові, професорові Харківського університету Д. І. Багалію. Представник старої бур-

¹ При написанні статті використаний довідковий матеріал, що зберігається у фондах музею історії Харківського університету, авторами якого є А. П. Ковалівський, С. М. Королівський, І. К. Рибалка, С. І. Сидельников, І. Л. Шерман та Б. А. Шрамко (інвентарний № 1827).

жуазно-ліберальної інтелігенції Д. І. Багалій в числі перших крупних істориків почав співробітничати з Радянською владою, прийнявши діяльну участь у будівництві нової науки.

Певну наукову цінність становить праця Д. І. Багалія «Історія Слобідської України» [8], над якою він працював ще в дореволюційні роки. В ній зібрано і систематизовано багато джерел, що розкривають соціальний лад, суспільні стани, промисли, ремесло, торгівлю, земельну власність, народний побут Слобідської України. Д. І. Багалію належить спроба створити узагальнюючу працю з історії України на основі марксистсько-ленінської методології [9]. Однак він не зрозумів марксистського вчення про суспільно-економічні формації, не зміг стати на твердий ґрунт історичного матеріалізму. Дещо більший науковий інтерес становлять праці Д. І. Багалія, присвячені висвітленню української історіографії та джерелознавства [10—11]. Певну увагу приділяв Д. І. Багалій також суспільно-політичному рухові на Україні, зокрема історії декабристів, Кирило-Мефодіївського братства. За його редакцією вийшов цінний документальний збірник про рух декабристів на Україні [45]. Під керівництвом Д. І. Багалія у Харкові протягом 1924—1930 рр. було опубліковано десять томів наукових записок» Харківської науково-дослідницької кафедри історії українського періоду, висвітлювалися й важливі проблеми класової боротьби на Україні в ХІХ і на початку ХХ ст. У цих збірниках друкувалися учні Д. І. Багалія: В. О. Барвінський, Н. Ю. Мірза-Авак'янц, О. Д. Багалій-Татарінова та інші.

Поступово, в ході становлення радянської історичної науки, а також у боротьбі з буржуазно-націоналістичною методологією, на Україні формувалися молоді кадри істориків-марксистів. Серед них А. І. Козаченко, О. І. Назарець, М. Є. Редін, М. І. Свідзінський та інші. З середини 20-х років вони розпочали вивчення проблем, що були тоді найактуальнішими у радянській історіографії: історії класової боротьби, революційного руху, революції 1905—1907 рр., історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни. У статтях О. І. Назарця, М. С. Тихонова, М. І. Свідзінського, опублікованих в кількох номерах «Наукових записок Харківської науково-дослідницької кафедри історії української культури, висвітлювалися питання боротьби українського селянства проти феодально-кріпосницького гноблення, аналізувались форми боротьби селянства за звільнення від кріпосного права. Історії першої російської революції присвятили свої праці Л. П. Дмитрова, Н. Ю. Мірза-Авак'янц, А. І. Козаченко та інші. Праці цих авторів були певним досягненням української радянської історичної науки. Хоча в них не завжди вірно висвітлювалися соціально-економічні передумови революції, недостатньо розкривалася роль більшовицьких організацій, проте ці праці прокладали шлях до дальшого глибокого дослідження історії революції 1905—1907 років.

Історики університету активно включилися також у вивчення історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні.

Велику увагу цій проблемі приділяли Г. О. Карпенко, А. І. Козаченко, М. Є. Редін, М. І. Свідзінський та Т. Т. Скубицький.

Талановитий історик кінця 20—30-х років М. Є. Редін — випускник, а згодом викладач Харківського інституту народної освіти. Він брав участь у роботі I з'їзду істориків-марксистів у Москві, на сторінках журналу «Літопис революції» часто з'являлися його статті, присвячені загальним питанням вітчизняної історії. М. Є. Редін був також одним з перших дослідників історії громадянської війни на Україні. Його праці про всеукраїнський страйк залізничників у 1918 р. [38—39] висвітлювали важливе питання боротьби трудящих України проти німецької окупації та гетьманщини. Використавши великий конкретний матеріал, М. Є. Редін показав розстановку класових сил на Україні того часу, підкреслив політичний характер і значення цього страйку у справі політичної консолідації пролетаріату на етапі підготовки до літніх виступів та загального збройного повстання. 1930 року М. Є. Редін виступив з працею методологічного характеру «Ленінове вчення про два типи розвитку капіталізму в сільському господарстві». Ця робота знайомила читачів з найважливішими ленінськими положеннями про шляхи розвитку капіталізму в Росії і ленінською теорією переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну.

Питання загальної історії висвітлювали працівники кафедри історії європейської культури Харківського інституту народної освіти, якою керував академік В. П. Бузескул. Сам В. П. Бузескул займався стародавньою історією. У 1920 р. він опублікував нарис [12], досить характерний для того часу. Він написаний дуже жваво, дохідливо, з бездоганним знанням стародавньої Греції, але не з марксистських, а з буржуазно-ліберальних позицій.

Найкрупнішою працею В. П. Бузескула, опублікованою в радянський час, було двотомне історіографічне дослідження [13—14], де розкривався вклад учених Росії XIX — початку XX ст. у розвиток загальної історії. В. П. Бузескул, хоч і не сприйняв марксистсько-ленінської методології, проте був серед тих, хто щиро співробітничав з пролетарською державою і щиро прагнув передати свої величезні наукові знання молодим радянським історикам.

Тривалий час працював у Харківському університеті відомий історик-медієвіст М. М. Пакуль. Предметом його досліджень були головним чином революційні рухи на Заході, зокрема Нідерландська буржуазна революція. М. М. Пакуль — перший радянський історик, який зробив спробу дати марксистське висвітлення цій важливій події. Його монографія [34—35] позитивно оцінюється і в наш час.

Учень М. М. Пакуля О. Я. Киктев до середини 30-х років працював у Харківському університеті, досліджував соціально-економічний розвиток різних країн в період середньовіччя. Йому ж належить монографія про селянську війну в Німеччині 1524—1525 років [22]. Праця побудована на ретельному аналізі джерел і ши-

рокого кола спеціальної літератури. І хоч в книзі є ряд спірних положень, вона не втратила свого наукового значення й тепер.

Вчених університету цікавили і питання історії народів Сходу. Так, М. В. Горбань займався історією татаро-турсько-українських стосунків, А. П. Ковалівський зробив опис східних рукописів Центральної наукової бібліотеки університету, значна частина яких стосується середньовіччя. Кілька праць він присвятив новій історії арабських країн. А. П. Ковалівський був одним із засновників Всеукраїнської асоціації сходознавців, членом редколегії журналу «Східний світ» (згодом «Червоний схід»), на сторінках якого друкувалося багато праць з історії зарубіжних країн Сходу та середньоазіатських народів Радянського Союзу [50].

Середньовічну історію Індії, її літературу й мистецтво вивчав і висвітлював у своїх численних працях П. Г. Ріттер [43].

Велику роботу провадили харківські археологи, що з 1924 р. були організаційно об'єднані у Всеукраїнському археологічному комітеті. Відразу ж після громадянської війни археологи-університету почали систематичні дослідження давніх пам'яток Харківщини та інших областей України. Безперечна заслуга у цьому професора О. С. Федоровського та його учнів. У 1925—1931 рр. під керівництвом О. С. Федоровського досліджувалися пам'ятки епохи неоліту, бронзи, скіфо-сарматські, слов'янські та інші, вивчалась велика кількість городищ раннього залізного віку в басейнах Сіверського Дінця і Ворскли.

Таким чином, ще в період становлення і першого етапу розвитку радянської історичної науки фахівці університету, що працювали тоді в різних наукових та навчальних закладах Харкова, внесли свій значний вклад у вивчення як вітчизняної, так і всесвітньої історії.

У 1933 році після тривалого періоду реорганізації Харківський університет був відновлений. В числі інших факультетів університету був створений і історичний з двома кафедрами — історії СРСР і УРСР та загальної історії. Істотний вплив на розвиток історичної науки мали постанови ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про викладання історії в школах країни, видання підручників з історичних дисциплін. Проте розгортанню наукової роботи на історичному факультеті в перші роки після відновлення університету заважав ряд причин. Насамперед це — реорганізація факультету та кафедр, що тривала кілька років, плінність викладацьких кадрів, неукомплектованість ними, недостатня упорядкованість документальної бази архівних установ. А тому єдиної тематики наукових досліджень довгий час кафедри не мали, викладачі займалися здебільшого тільки навчальною роботою. З часом становище факультету стабілізувалося, прийшло молоде поповнення, і в передвоєнні роки наукова робота факультету поживалась. З 1939 р. почали видаватися «Учені записки історичного факультету». Вже у першому томі з'явилися дві статті з питань вітчизняної історії. Їх автори — І. Д. Бойко та Д. О. Введенський. Співробітник факультету А. Г. Слюсарський досліджував

історію комнезамів України в роки громадянської війни. До 135-річчя університету в 1940 р. науковці факультету І. Д. Бойко і С. М. Королівський видали «Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького» [29]. Автори зробили спробу з марксистських позицій розглянути основні етапи розвитку університету, показати його місце і роль у підготовці спеціалістів для народного господарства, науки і культури. Різноманітні питання історії племен Північного Причорномор'я в часи раннього залізного віку та історію античних міст вивчав професор факультету С. А. Семенов-Зусер, який у 1939—1940 рр. опублікував серію статей з цих проблем. Важливі питання середньовічної історії продовжував досліджувати М. М. Пакуль. У галузі нової та новітньої історії висвітлювалися питання робітничого руху і революційних виступів трудящих мас Західної Європи. К. М. Віч опублікував кілька статей, де розглядався анархо-синдикалістський рух у Франції в передвоєнні 1908—1914 роки. А. Д. Скаба надрукував у 1938 р. статтю про конституцію 1793 р. у Франції.

У роки Великої Вітчизняної війни багато викладачів пішли на фронт. У Кзил-Орді, куди евакуювався університет, головну увагу кафедри приділяли науково-популярним працям. Уже в перші воєнні місяці за завданням партійних органів історики університету написали популярні роботи, в яких викривалася людиноненависницька ідеологія фашизму. Так, доцент І. Д. Бойко опублікував брошуру «Польща під чоботом Гітлера», старший викладач С. М. Королівський — статтю «Розгром німецьких окупантів на Україні 1918 року», а також брошуру «Розгром німецьких «псів-рицарів», що була видана масовим тиражем російською, українською та німецькою мовами. Перебуваючи в тилу, а з 1942 р. на фронті, С. М. Королівський надрукував у періодичній пресі понад сорок популярних статей та заміток [28, с. 21—23], в яких висвітлював героїчні традиції українського і російського народів у захисті своєї Батьківщини від іноземних загарбників, розкривав роль видатних полководців та воєначальників, що керували боротьбою нашого народу з численними ворогами.

Великого значення набула наукова робота працівників факультету в післявоєнний період. Історія радянського суспільства стала провідною проблемою кафедри історії СРСР та УРСР. Досліджувалися питання, пов'язані з перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції і зміцненням Радянської влади на Україні. Розробкою цих питань багато й наполегливо займався С. М. Королівський. Його праці відзначаються новизною, актуальністю, високим науковим та ідейно-теоретичним рівнем. Грунтуються вони на ретельному вивченні різноманітних архівних і друкованих джерел, значну частину яких автор ввів у науковий обіг уперше. Серед праць, написаних С. М. Королівським в той час, слід передусім назвати роботу про I з'їзд Рад України [26], статті про боротьбу українського народу за зміцнення союзу з великим російським народом в період підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, про вплив російсь-

ких пролетарських центрів на революційну боротьбу трудящих України та ряд інших [28, с. 24—26]. Науковці та аспіранти кафедри розгорнули широку роботу по вивченню історії громадянської війни на Україні. І. К. Рибалка досліджував історію розгрому буржуазно-націоналістичної Директорії та відновлення Радянської влади на Україні (листопад 1918—березень 1919 рр.). М. К. Колісник вивчав питання про відновлення Радянської влади на Україні в кінці 1919—на початку 1920 року. Змістовні статті про колгоспне будівництво в УРСР в період громадянської війни написав І. Л. Шерман. За участю науковців кафедри було підготовлено до друку кілька збірників документів і матеріалів про назрівання та перемогу Жовтневої революції на Україні [36; 37].

В кінці 40-х — на початку 50-х років все більшу увагу дослідників університету привертають питання соціалістичного будівництва на Україні у 1920—1932 роках. Історію відбудови промисловості Донбасу вивчали К. К. Шиян та М. А. Литвиненко, боротьбі робітників Донбасу за вугілля у 1928—1929 рр. присвятив кілька праць В. М. Довгопол, роль МТС в колективізації сільського господарства України досліджував І. Л. Шерман, вклад робітників Харкова у соціалістичну індустріалізацію країни в роки першої п'ятирічки висвітлювала В. Г. Лисенко.

У зв'язку з відзначенням 50-річчя першої російської революції історики факультету досліджували окремі проблеми цієї видатної події. Революційній боротьбі у Харкові та губернії присвятили свою монографію В. І. Астахов і Ю. Ю. Кондуфор [3], про політичний страйк та грудневе збройне повстання опублікувала дві статті Б. М. Барак. Використавши велику кількість нового архівного матеріалу, названі автори зуміли показати, що революційний рух у Харкові був тісно пов'язаний з всеросійським революційним рухом, керованим більшовиками.

До 300-річчя возз'єднання України з Росією було видано ювілейний том праць історичного факультету [19]. Автори статей, вміщених у збірнику, розглядали становище селянства України XVII ст., боротьбу народних мас України проти соціального й національного гноблення та за возз'єднання з Росією. Статті збірника яскраво підкреслюють прогресивне значення возз'єднання України з Росією. До цієї тематики щільно прилягає монографія А. Г. Слюсарського [51], що вийшла у 1954 р., де зосереджена значна увага на соціально-економічній і політичній історії Слобожанщини в XVII—XVIII ст.

Протягом ряду років науковці факультету працювали над створенням фундаментальної історії Харківського університету, що вийшла з друку до його 150-річчя [57].

У перше післявоєнне десятиріччя значних успіхів досягли фахівці факультету у висвітленні проблем загальної історії. Науковці кафедри стародавньої історії та археології відновили перервані війною археологічні дослідження раннього залізного

віку, вели розкопки ранньосередньовічного салтівського могильника, досліджували пам'ятники античності Північного Причорномор'я. Ряд праць про скіфів написав професор С. А. Семенов-Зусер. Своєрідним узагальненням вивчення скіфської проблеми з XVIII ст. до наших днів була книга С. А. Семенова-Зусера, що вийшла у 1947 році [46].

Після тривалої перерви у 1946 р. повернувся до університету А. П. Ковалівський, відомий вчений-арабіст. Він продовжив багатогранну роботу над арабськими середньовічними джерелами з історії нашої країни. Багато праць А. П. Ковалівського пов'язано з ім'ям видатного арабського мандрівника першої половини Х ст. Ібн-Фадлана [24, с. 20—22], який дав докладний опис подорожі з Багдада через Середню Азію в Середнє Поволжя і залишив цінні відомості про життя та побут народів нашої Батьківщини.

Інтенсивніше розробляються у післявоєнний час проблеми нової та новітньої історії. Р. С. Альпер у ряді своїх статей та кандидатській дисертації «Австрійський рейхстаг у жовтні 1848 року» висвітлював питання буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр., що вибухнула на землях Австрійської імперії, з'ясовував ставлення до неї різних народів імперії. А. Д. Скаба захистив 1948 р. дисертацію «Паризька мирна конференція і інтервенція в Росії у 1919 р.». В ній автор переконливо показав, що, хоч російське питання формально й не стояло в порядку денному конференції, фактично ж воно було в центрі уваги всіх імперіалістичних держав, які намагалися знищити першу в світі соціалістичну державу. Проблеми національно-визвольної боротьби слов'янських народів вивчали Г. А. Сапожникова, А. І. Волкова. Історію національно-визвольного руху болгарського народу у XIX ст. протягом багатьох років досліджує С. І. Сидельников. В численних його працях розглядається становище болгарського народу під гнітом султанської Туреччини, розвиток капіталістичних відносин у Болгарії, селянські повстання та інші революційні виступи 40—60-х років, формування і діяльність революційних організацій [53, с. 123]. Особливу увагу приділяє дослідник історії Болгарії після російсько-турецької війни 1877—1878 років.

Історичний XX з'їзд партії та його рішення започаткували новий, сучасний період розвитку радянської історичної науки. Після з'їзду почалося особливо активне піднесення науково-дослідницької роботи в усіх галузях історичної науки. Зростав і міцнів історичний факультет Харківського університету. Збільшився кількісно його викладацький склад, багато науковців захистили докторські та кандидатські дисертації, подвоїлось число кафедр факультету, розширилась тематика наукових досліджень, підвищився рівень наукових публікацій. Як і на попередньому етапі, для дослідників вітчизняної історії провідними темами залишилися перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції та історія встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні.

Про серйозну наукову роботу факультету свідчить збірник статей, виданий до 40-річчя Великого Жовтня [56]. Матеріали, вміщені у збірнику, одержали позитивну оцінку фахівців [15, с. 122].

Надзвичайно плідно продовжував роботу по дослідженню проблем Жовтневої революції на Україні С. М. Королівський. З 1956 р. він написав і опублікував понад 50 праць: досліджень монографічного типу, брошур, статей в журналах, вчених записках та енциклопедичних виданнях, вступів до археографічних збірників [28, с. 26—32]. Особливої уваги заслуговує капітальна двотомна праця «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», що вийшла до 50-річчя Радянської влади. Одним із авторів першого тома [27] є С. М. Королівський. За створення цієї праці С. М. Королівському, в числі інших авторів, 1969 р. була присуджена Державна премія Української РСР.

Серйозним вкладом у висвітлення боротьби робітників Харкова за перемогу Радянської влади є монографії В. І. Астахова та Ю. Ю. Кондуфора [4; 5].

Історію Червоної гвардії України та її роль у перемозі соціалістичної революції наполегливо досліджував П. І. Гарчев. З цього питання він опублікував монографію [16], понад два десятки статей [17, с. 36—38], захистив докторську дисертацію. Зосереджуючи свою увагу на формуванні Червоної гвардії та її участі у збройній боротьбі за перемогу Великого Жовтня на Україні, П. І. Гарчев поставив і з'ясував ряд і тих питань, що трактувалися невірно.

Науковці факультету широко вивчають історію громадянської війни на Україні у 1918—1920 роках. Боротьбу українського народу проти австро-німецької окупації та внутрішньої контрреволюції висвітлює у своїх роботах В. Є. Тичина. З цих питань він опублікував дві монографії [54; 55] та багато статей.

Глибоким змістом відзначаються праці І. К. Рибалки з історії громадянської війни та соціалістичного будівництва на Україні в кінці 1918—1919 років. Його монографії [40—42] і статті вносять багато нового й цінного у вивчення ряду проблем історії України періоду громадянської війни. Написана на великому конкретно-історичному матеріалі монографія «Відновлення Радянської влади на Україні» аналізує політичне становище республіки у кінці 1918 — на початку 1919 р., показує розмежування класових сил на Україні в той час, хід масової збройної боротьби за відновлення Радянської влади, безкорисливу допомогу російського народу українським трудящим. У другій монографії І. К. Рибалки [41] ґрунтовніше, ніж у попередній літературі розкрита історія визволення України з-під влади контрреволюційної буржуазно-куркульської Директорії. Автор досить докладно вивчив процес відновлення центральних і місцевих органів Радянської влади на Україні в кінці 1918 — на початку 1919 рр., боротьбу за їх зміцнення, введення політики воєнного комунізму, перші заходи соціалістичного будівництва. Значну цінність становить спеціальне дослідження І. К. Рибалки про аграрні перетворення на Україні

в період громадянської війни [42]. Опубліковані праці І. К. Рибалки дістали високу оцінку радянських істориків [44, с. 156, 162]. Наступні події громадянської війни на Україні кінця 1919—1920 рр. розглядаються у статтях та монографії М. К. Колісника [25].

Історики факультету взяли активну участь у дослідженні відбудови народного господарства в Українській РСР після громадянської війни. У монографії К. К. Шияна [60], наприклад, показана боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості і транспорту у 1921—1925 роках. Змістовними є дослідження О. О. Кучера про участь робітників України у відбудові важкої промисловості. В його монографії [30] розкривається процес перебудови управління промисловістю в перші роки непу, показуються нові форми організації важкої індустрії, динаміка розвитку її в цілому та окремих галузей, висвітлюються трудовий героїзм та творча ініціатива трудящих у відбудові важкої промисловості. У 60—70-ті роки наукові інтереси О. О. Кучера зосередилися на вивченні історії боротьби трудящих мас України проти внутрішньої контрреволюції після громадянської війни. Цій темі дослідник присвятив низку статей та монографію [31].

Історію робітничого класу України в роки соціалістичної індустріалізації тривалий час вивчає В. М. Довгопол. У своїх численних статтях та монографії [18] автор всебічно аналізує цю важливу проблему, показує вклад робітничого класу у створення фундаменту соціалістичної економіки, особливу увагу звертає на висвітлення громадсько-політичної діяльності робітників України, їх участь у боротьбі за підвищення продуктивності праці, здійснення режиму економії, нагромадження коштів для соціалістичної індустріалізації, зміцнення обороноздатності країни. На основі великого архівного та документального матеріалу В. М. Довгопол розкрив джерела поповнення робітничого класу та ліквідацію безробіття на Україні. Проблеми історії України перших років індустріалізації та соціалістичного будівництва успішно розробляли І. Л. Шерман, Б. М. Барак, В. Г. Лисенко, М. А. Литвиненко. Питання про політику пролетарської держави у ставленні до старої інженерно-технічної інтелігенції, про залучення її до соціалістичного будівництва досліджує В. П. Литвинова. Робітники машинобудівельної промисловості України в роки другої п'ятирічки — тема наукових праць Т. Л. Степаненко. Діяльність сільських рад України в період безпосередньої підготовки масової колективізації вивчає В. І. Булах.

Здійсненню аграрної політики на Україні у відбудовний період присвятив ряд праць Б. К. Мигаль. Йому належить монографія [33] та більше десяти статей. Автор звернув увагу на мало або ж зовсім не вивчені питання. Використавши архівний матеріал, документи Радянського уряду, стенографічні звіти з'їздів Рад, періодичну пресу того часу, статистичні довідники, Б. К. Ми-

галь докладно розглянув земельні перетворення в республіці та землеустрій селянських земель, організацію державної допомоги селянству у відродженні землеробства і тваринництва, налагодження машинопостачання і утворення підприємств колективного користування знаряддями праці в селі, діяльність партії та уряду по розповсюдженню сільськогосподарських знань. У своїх працях автор досить аргументовано показав, що аграрна політика Радянської держави відбивала корінні потреби і життєві інтереси трудящого селянства України.

Поряд з вивченням зазначених проблем історики факультету працюють і над іншими питаннями історії радянського суспільства і дореволюційного періоду. Вони брали участь у написанні колективних праць з історії Харківської партійної організації, харківського комсомолу, з історії ряду фабрик і заводів Харкова, міст і сіл Харківщини, у створенні історико-біографічних нарисів про героїв громадянської війни тощо.

Велику дослідницьку роботу з історії соціально-економічного розвитку Слобідської України XVII—XVIII ст. продовжує А. Г. Слюсарський [52].

Чимало попрацювали історики факультету над виявленням, систематизацією та виданням історичних документів, переважно радянського періоду. Особливо багато у цьому відношенні зробили С. М. Королівський, І. К. Рибалка, І. Л. Шерман, М. К. Колісник, К. К. Шиян.

На сучасному етапі посилився інтерес до історіографії та джерелознавства, внаслідок чого з'явився ряд цікавих праць. Так, В. І. Астахов у 1959 та 1962 рр. видав дві частини курсу лекцій з російської історіографії, які у 1965 р., значно доповнені й допрацьовані, вийшли однією книгою [6], що є учбовим посібником для студентів історичних факультетів університетів. Серйозний вклад у дослідження історіографії громадянської війни в СРСР становлять монографія [59] і ряд статей І. Л. Шермана, який одним із перших серед українських істориків почав вивчати цю проблему. Його монографія побудована за тематичним принципом, що дало змогу докладно розглянути історичну літературу з найважливіших проблем громадянської війни в цілому по країні. Застосування І. Л. Шерманом статистичного методу в історіографічному дослідженні дозволило наочно показати кількісні та якісні зміни в історичній літературі, всебічно охарактеризувати зародження і розвиток радянської історіографії громадянської війни 20-х років. В. І. Астахову та І. Л. Шерману належить монографія про В. І. Леніна — історика радянського суспільства [7]. У ній на основі багатої радянської теоретичної спадщини висвітлені найважливіші риси ленінської методології історії — партійність, історизм, творчий характер ленінського методу історичного дослідження. Останнім часом І. Л. Шерман вивчає історіографію радянського будівництва на Україні.

Історіографічними дослідженнями на факультеті займаються

викладачі В. І. Бутенко, М. З. Бердута, А. Ф. Репринцев, Ю. І. Журавський, яким належить ряд статей з історіографії важливих історичних проблем радянського часу. Певні досягнення здобуті співробітниками факультету і в галузі джерелознавства. Г. Л. Шерман у 1959 р. видав учбовий посібник з російських історичних джерел X—XVIII ст. [58]. М. А. Литвиненко опублікувала ряд статей і монографію про джерела з історії України XVIII ст. [32]. Питання загального джерелознавства, архівознавства, допоміжних історичних дисциплін, особливо емблематику, вивчає Б. П. Зайцев.

Останні два десятиріччя характеризуються великою роботою працівників факультету у галузі загальної історії та археології. Тривалий час роботу з археологічних досліджень очолював на факультеті професор К. Е. Гриневич. У 50—60-ті роки він керував рядом археологічних експедицій, що провадили розкопки Старогорецького міста Ольвії. Більшість наукових праць К. Е. Гриневича пов'язана з вивченням оборонних споруд античних міст, глибоким знавцем яких він був.

Інтенсивно веде археологічні дослідження професор Б. А. Шрамко. У досить широкому діапазоні, від бронзового віку до епохи Київської Русі, він вивчав археологічні пам'ятки раннього залізного віку. Результати розкопок салтівських, скіфських та ранньослов'янських поселень VIII—X ст., а також давньоруських поселень X—XIII ст. були узагальнені в монографії Б. А. Шрамка про старожитності Сіверського Дінця [61]. Ретельно вивчає Б. А. Шрамко також поселення лісостепових племен скіфського часу. Археологічні експедиції, якими він керує, обстежили десятки городищ і селищ на території України та РРФСР. У докторській дисертації Б. А. Шрамка «Господарство лісостепових племен Східної Європи у скіфську епоху» (1966 р.) робиться всебічний аналіз найважливіших галузей виробництва племен, що жили у лісостеповій смузі Східної Європи від Дністра до Дінця з другої половини VII ст. до III ст. до н. е. Дослідженнями у галузі історії пізньоантичної епохи понад 15 років плідно займається В. І. Кадеєв. Його увагу привернув Херсонес Таврійський, історія якого була щільно пов'язана з історією Причорномор'я, Середземномор'я, історією Півдня нашої Батьківщини. Херсонес Таврійський в I ст. до н. е.— III ст. н. е., його державний та соціальний устрій, етнічний склад населення, сільське господарство, промисли, ремесла, торгівля, взаємовідносини з Боспором і Римом швидко досліджені у монографії [20], статтях [21, с. 38—40] і докторській дисертації В. І. Кадеєва. Питання релігії у Херсонесі Таврійському вивчає молодий викладач факультету В. Ф. Мещеряков. Різні галузі господарства салтівських племен на основі багаторічних археологічних розкопок та розвідок успішно досліджує В. К. Міхеєв.

Соціально-економічний розвиток Боспорської держави на рубежі нашої ери у ряді статей висвітлила В. О. Латишева. Проб-

лемами західноєвропейського середньовіччя займаються Л. П. Калущка, А. І. Митряєв, Г. В. Фрізман, Ю. О. Голубкін.

Цінним вкладом у радянську історичну науку є праці нині покійного професора А. П. Ковалівського, який очолював кафедру історії середніх віків. У 50—60-ті роки А. П. Ковалівський продовжував вивчення спадщини Ібн-Фадлана, опублікував з цього приводу ряд цікавих праць [23, 24]. Одночасно він досліджував і інші арабські джерела, що безпосередньо стосуються історії України; видав «Антологію літератур Сходу» [2], де вміщено численні переклади східних авторів на українську мову. Перекладам передує написаний А. П. Ковалівським ґрунтовний історичний нарис про вивчення історії Сходу, починаючи з XVIII ст. і до наших днів. В останні роки життя А. П. Ковалівський опублікував змістовні нариси, присвячені видатним ученим І. Ю. Крачковському, А. Ю. Кримському, П. Г. Ріттеру та іншим. За видатні заслуги в розвитку історичної науки і підготовку спеціалістів у 1965 р. А. П. Ковалівському було присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки Української РСР.

Значне місце у працях істориків факультету посідає нова й новітня історія слов'янських народів.

Професор С. І. Сидельников, декан факультету, завідуючий кафедрою нової й новітньої історії, з другої половини 50-х років основну увагу зосередив на дослідженні революційної течії в національно-визвольному русі болгарського народу 60-х — початку 70-х років XIX ст. Результати його багаторічних досліджень викладені у трьох монографіях [47—49], великій кількості статей та докторській дисертації. Ці праці базуються на аналізі радянських та болгарських архівних матеріалів, творів ідеологів та керівників революційного руху Болгарії (Г. Раковського, Л. Каравелова, Хр. Ботева, В. Левського), болгарської і сербської періодици того часу, документальних публікацій та інших джерел, поновому висвітлюють найважливіші історичні події того періоду. У ряді статей та монографії [47] С. І. Сидельникова вперше в радянській історичній науці всебічно досліджені суспільно-політичні погляди та революційна діяльність Г. С. Раковського, родоначальника революційної ідеології в національно-визвольному русі болгарського народу. Найповніше вчений розглянув проблему виникнення, діяльності, соціального та численного складу Болгарського революційного Центрального комітету [49], що був керівним органом революційної течії. Взаємозв'язки болгарського визвольного руху XIX ст. з прогресивною громадсько-політичною думкою Росії вивчав М. П. Подлесний. Історією Болгарії успішно займалися також колишні аспіранти кафедри Г. Й. Чернявський, М. І. Турівненко, Л. А. Пашковський.

Кілька праць про політичну боротьбу у Словачії в 1945—1948 рр. опублікував Є. П. Пугач, історію робітничого класу в повоєнній Чехословаччині протягом багатьох років досліджував В. В. Сухарев, який до недавнього часу працював на цій же кафедрі. Радянсько-югославські стосунки 1945—1947 рр. висвітлю-

ються у статтях В. М. Кабачека, окремі проблеми нової та новітньої історії Індії — в роботах Ю. Г. Литвиненка, О. О. Чувпила. Проблеми національного руху меншості у Англії 1924—1926 рр. присвятив ряд статей та кандидатську дисертацію О. І. Чорнокутов. Національно-визвольне питання у діяльності Профінтерну (1921—1928 рр.) — тема наукового дослідження В. О. Головка; революційні виступи австрійського пролетаріату у 20-ті роки успішно досліджував О. Т. Прокопчук, історію робітничого руху в ХІХ — на початку ХХ ст. Р. С. Альпер та Г. А. Сапожникова.

Навіть з цього, досить неповного огляду розвитку науки на історичному факультеті Харківського державного університету ім. О. М. Горького видно, як багато зроблено за роки Радянської влади.

Особливо плідною була робота науковців у дев'ятій п'ятирічці. Колектив факультету, в якому нараховується 42 викладачі, підготував 4 монографії, 218 статей та 38 інших публікацій загальним обсягом понад 277 друкованих аркушів. Виконуючи рішення ХХV з'їзду КПРС, історики факультету в тісному контакті з фахівцями інших науково-дослідних установ та учбових закладів країни продовжують роботу по створенню нових праць на високому ідейно-теоретичному рівні. Науково-дослідна робота кафедр підпорядковується вивченню проблем розвинутого соціалізму, закономірностей переростання його в комунізм та проблем сучасного світового розвитку [1]. Цими дослідженнями викладачі факультету роблять посильний внесок у вивчення найважливіших питань вітчизняної та загальної історії, у справу комуністичного будівництва.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. ХХV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва 24 лютого 1976 року. — Газ. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
2. Антологія літератур Сходу. Упорядкування, вступна стаття та примітки д-ра іст. наук, проф. А. Ковалівського. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1961, 452 с.
3. Астахов В., Кондуфор Ю. Революционные события 1905 — 1907 гг. в Харькове и губернии. Харьков, Обл. кн. изд-во, 1955. 120 с.
4. Астахов В., Кондуфор Ю. Пролетариат Харькова в борьбе за победу Октября. Харьков, Обл. кн. изд-во, 1957, 181 с.
5. Астахов В., Кондуфор Ю. Пролетариат Харькова в трех революциях. Харьков, Обл. кн. изд-во, 1959, 279 с.
6. Астахов В. Курс лекций по русской историографии. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1965. 584 с.
7. Астахов В. И., Шерман И. Л. В. И. Ленин — историк советского общества. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1969. 355 с.
8. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 308 с.
9. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті, т. 1. Харків, 1928. 142 с.
10. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Вип. І. К., АН УРСР, 1923, 138 с.

11. Багалій Д. І. Нарис української історіографії. Вип. II. К., АН УРСР, 1925. 108 с.
12. Бузескул В. П. Афинская демократия. Общий очерк. Харьков, «Союз», 1920. 209 с.
13. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в., ч. I. М., Изд-во АН СССР, 1929. 218 с.
14. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в., ч. II. М., Изд-во АН СССР, 1931. 223 с.
15. Воробей П. І., Ковбасюк С. М., Раковський М. Ю. Збірник праць історичного факультету Харківського університету. (Рецензія). — «Український історичний журнал», 1958, № 6, с. 118—122.
16. Гарчев П. І. Червона гвардія України в Жовтневій революції. Харків, вид-во Харк. ун-ту, 1969. 268 с.
17. Гарчев П. І. Красная гвардия в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. Автореф. докт. дис. Харьков, 1970. 58 с.
18. Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.). Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1971. 143 с.
19. Збірник наукових робіт, присвячених 300-річчю воз'єднання України з Росією. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1954. 292 с.
20. Кадеєв В. І. Очерки истории экономики Херсонеса в I—IV веках н. э. Харьков, Изд-во Харьков. ун-та, 1970. 163 с.
21. Кадеєв В. І. Херсонес Таврический в I в. до н. э. — III в. н. э. Автореф. докт. дисс. Харьков, 1975. 40 с.
22. Киктів О. Програма селянської війни в Німеччині. Харків, Держ. вид-во України, 1930. 97 с.
23. Ковалевський А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921—922 гг. Статьи, переводы, коммент. Харьков, Изд-во Харьков. ун-та, 1956. 345 с.
24. Ковалівський Андрій Петрович. Бібліографія. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1966. 34 с.
25. Колісник М. К. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1958. 204 с.
26. Королівський С. М. Перший з'їзд Рад України. К., Укрполітвидав, 1947. 48 с.
27. Королівський С. М., Рубач М. А., Супруненко М. І. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. I. К., «Наукова думка», 1967. 391 с.
28. Королівський Степан Мефодійович. Бібліографічний покажчик. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1972. 39 с.
29. Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1940. 132 с.
30. Кучер О. О. Боротьба робітників України за відбудову важкої промисловості після громадянської війни. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1959. 163 с.
31. Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні 1921—1923 рр. Харків, Вид-во, Харк. ун-ту, 1971. 171 с.
32. Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1970. 204 с.
33. Мигаль Б. К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921—1925 рр.). Харків, «Вища школа», 1974. 167 с.
34. Пакуль Н. Нидерландская революция. Харьков. Изд-во ВУСПС, 1929. 236 с.
35. Пакуль Н. Нидерландская революция. М., «Огонек», 1931. 206 с.
36. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. (Сборник документов и материалов). К., Госполитиздат УССР, 1951. 511 с.
37. Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (Сборник документов и материалов). К., Госполитиздат УССР, 1955. 941 с.

38. Редін М. До історії Всеукраїнського залізничного страйку 1918 р. — «Літопис революції», 1928, № 5—6, с. 54—68.
39. Редін М. Всеукраїнський страйк залізничників в 1919 р. Харків, 1929. 96 с.
40. Рибалка І. К. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919). Харків, Обл. кн. вид-во, 1957. 295 с.
41. Рибалка І. К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1962. 187 с.
42. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1967. 192 с.
43. Ріттер Павло Григорович (1872—1939). Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1966. 98 с.
44. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади. К., «Наукова думка», 1973. 253 с.
45. Рух декабристів на Україні. Харків, «Черв. друк.», 1926. 103 с.
46. Семенов-Зусер А. С. Скифская проблема в отечественной науке. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та. 1947. 191 с.
47. Сидельников С. І. Болгарський революціонер Георгій Раковський. Харків. Вид-во Харк. ун-ту, 1959. 178 с.
48. Сидельников С. И. Борьба течений в первом Болгарском революционном Центральном комитете. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1962. 116 с.
49. Сидельников С. И. Болгарский революционный Центральный комитет (1869—1872 гг.). Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1970. 176 с.
50. Систематичний покажчик до журналу «Східний Світ» — «Червоний Схід» (1927—1931). Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1964. 59 с.
51. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна. Харків, Кн.-газ. вид-во, 1954. 280 с.
52. Слюсарський А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII веков. Харьков, Обл. кн. изд-во, 1964. 460 с.
53. Сухарев В. В., Чернявский Г. Г. Исследование истории славянских стран харьковскими славистами. — «Советское славяноведение», 1966, № 2, с. 122—125.
54. Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині у 1918 р. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1959. 170 с.
55. Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 р. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1969. 284 с.
56. Учені записки Харківського державного університету, т. 89. Труды історичного факультету, т. 6. Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1957. 444 с.
57. Харьковский государственный университет за 150 лет. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1955. 386 с.
58. Шерман И. Л. Русские исторические источники X—XVIII веков. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1959. 144 с.
59. Шерман И. Л. Советская историография гражданской войны в СССР (1920—1931). Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1964. 339 с.
60. Шиян К. К. Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості (1921—1925 рр.). К., Держполітвидав УРСР, 1959. 303 с.
61. Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1962. 402 с.

ЗМІСТ

Довгопол В. М. Справа Великого Жовтня живе й перемагає 3

I. Великий Жовтень і його вплив на міжнародний робітничий рух

Рибалка І. К. Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні в радянській історіографії	10
Мигаль Б. К. Великий Жовтень і розв'язання аграрного питання на Україні	25
Зайцев Б. П. Емблема, народжена Жовтнем	36
Подлесний М. П. Ідеї Жовтня і робітничий рух в країнах розвинутого капіталізму на сучасному етапі	42

II. Соціалістичне і комуністичне будівництво

Феоктистов В. А., Шерман І. Л. Проблеми комуністичного будівництва в сучасній радянській історіографії	54
Довгопол В. М. Робітничий клас в авангарді соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки	68
Булах В. І. Ленінська ідейна спадщина і проблеми радянського будівництва	80
Журавський Ю. І. Розвиток наукових досліджень на історичному факультеті Харківського університету за роки Радянської влади	89

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 150

Великая Октябрьская социалистическая революция и вопросы
социалистического и коммунистического строительства

(На украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»

Издательство при Харьковском государственном университете

Редактор О. М. Відмиш

Художній редактор А. С. Романова

Технічний редактор Г. П. Александрова

Коректор М. Ф. Христенко

ІБ № 1908

Передано до складання 8.IX 1976 р. Підписано до друку 22.XII 1976 р.

Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 3. Умови. друк. арк. 6,5.

Облік.-вид. арк. 8. Тираж 1000. Видави. № 394. Замовлення 4-2608.

БЦ 50260. Ціна 48 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при
Харківському державному університеті.
310003, Харків, 3, Університетська, 16.

Поліграфкомбінат вид-ва «Соціалістична Харківщина»,
310037, Харків, 37, Московський пр., 247.

